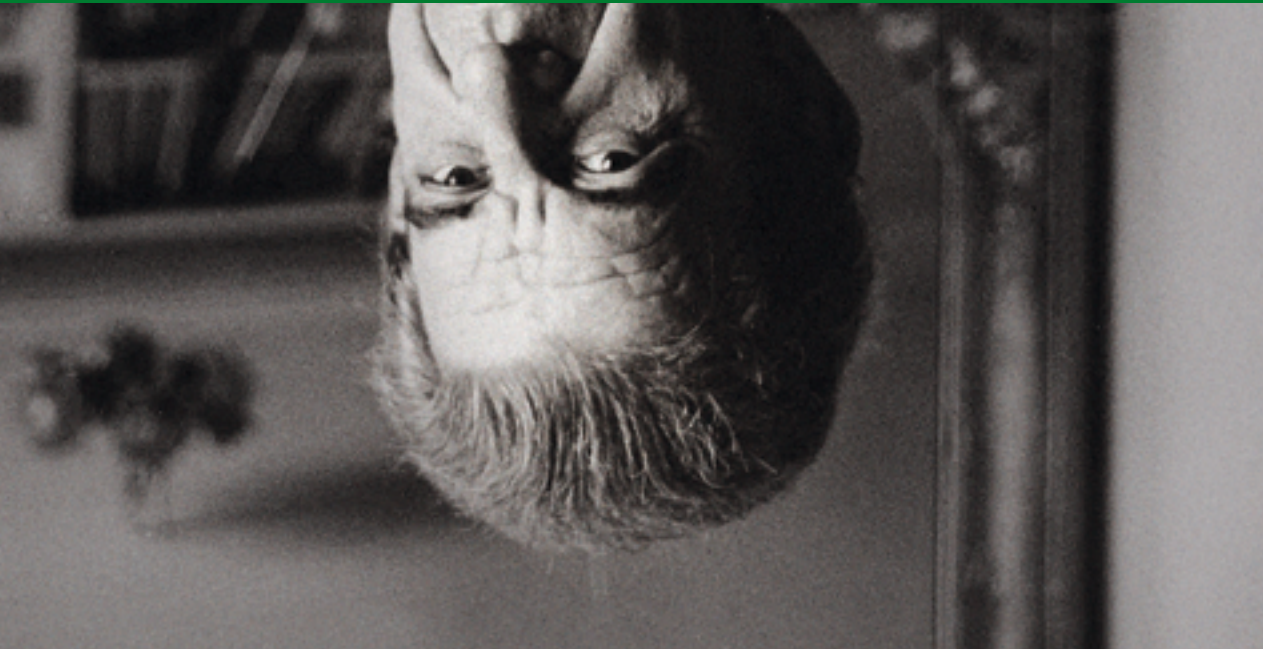

MILOŠ KUČERA

**INJEKCE IRMĚ
A INTERPETAČNÍ DELIRIUM
V PSYCHOANALÝZE**

Injekce Irmě
a interpretační delirium v psychoanalýze

Miloš Kučera

Recenzovali:

doc. Mgr. Josef Fulka, Ph.D.

Mgr. Tomáš Puškárik

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Redakce Dita Kříšťanová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2025

© Miloš Kučera, 2025

ISBN 978-80-246-5888-9

ISBN 978-80-246-5915-2 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Heleně

OBSAH

Úvod	9
<hr/>	
Původní kniha	13
<hr/>	
1. Chybné úkony („Signorelli“)	18
2. Vtipy („famillionář“ a „zlatý vůl“)	27
<hr/>	
„Pravá“ kniha	39
<hr/>	
1. Sen <i>Injekce Irmě</i>	41
1.1 Freudova expozice snu <i>Injekce Irmě</i>	41
1.2 Vsuvka: můj „nezávislý“ výklad	43
1.3 Freudův výklad	51
1.4 Komentář k Freudovu výkladu	61
1.5 Interpretace Jacquesa Lacana (1955)	67
1.6 Interpretace Erika H. Eriksona (1954)	81
1.7 Komentář k Eriksonovu a Lacanovu výkladu	101
<hr/>	
2. Atmosféra v psychoanalýze	111
2.1 Freudovy dopisy W. Fliessovi	111
2.2 Vsuvka k teorii bisexuality	118
2.3 Závěr historie korespondence a teorie svedení	121
2.4 Massonův <i>Útok na pravdu</i>	124
2.5 Vědecké zájmy Wilhelma Fliesse	146
2.6 Freudovo období s Fliessem	150
2.7 Kauza „Weininger“	159
2.8 Freudovo a Breuerovo vs. Weiningerovo pojetí hysterie	162
2.9 Freudovo pojetí ženy a Lacanova etika sexuálního aktu	166
2.10 Rozchod Freuda s Fliessem	171
<hr/>	
3. Návrat k <i>Injekci Irmě</i>	174
3.1 Historiografie zrodu psychoanalýzy dle Didiera Anzieu (1959)	174
3.2 Interpretace <i>Injekce Irmě</i> Didierem Anzieu	177
3.3 <i>Injekce Irmě</i> intersubjektivně dle Roberta C. Colina (2007)	194

3.4 Vsuvka: sen „Zavřít oči (oko)“	198
3.5 Návrat k „intersubjektivitě“ snu	205
3.6 Vsuvka: Freudův sen „Důstojnický sbor posílá peněžní částku“	210
3.7 Freud jako „velký muž“	217
3.8 Komentář k „intersubjektivitě“	219
<hr/>	
4. „Pupek“, „Hořící dítě“ a probuzení	223
4.1 „Pupek“ a thallus – falus	223
4.2 Lacanovo pojetí „pupku“	229
4.3 Slavná 7. kapitola „K psychologii snových postupů“	234
4.4 Vsuvka: Rilko „kořání“; „pupek“ v poezii	241
4.5 Vsuvka ve vsuvce: snové myšlenky vs. snové přání na příkladě	247
4.6 Návrat k Rilkovi, s přivedením Wittgensteina	260
4.7 Experiment	265
4.8 Návrat k 7. kapitole <i>Traumdeutung</i>	271
<hr/>	
5. Druhy probouzející interpretace v lacanismu	276
5.1 Vsuvka: Lacan explicitně k „celkovému probuzení“	283
5.2 „Lacanovská“ interpretace	286
5.3 Vsuvka: rozkoš ze šifrování	292
5.4 Pokračování „lacanovské“ interpretace	294
5.5 Básnická interpretace u Lacana (J.-A. Miller)	296
5.6 Vsuvka k ne-smyslu či k efektu „díra“	311
<hr/>	
6. Život v deliriu	313
6.1 Interpretační delirium (P. Sérieux a J. Capgras a další autoři)	313
6.2 Všeobecné delirium a obec bez otce (J.-A. Miller)	319
<hr/>	
Příloha: Obsah knihy Otto Weininger <i>Geschlecht und Charakter</i> (<i>Pohlaví a charakter</i>)	332
<hr/>	
Abstract	339
<hr/>	
Literatura	342
<hr/>	

ÚVOD

Tato kniha se původně měla jmenovat *3× Freud*. Zamýšlel jsem s ní doplnit jeden svůj předchozí text o Freudově díle, a sice *Pud u Freuda* (2017). V něm jsem se nevěnoval Freudovým spisům před *Třemi pojednáními k teorii sexuality* (původně 1905–1924), spisům, někdy nazývaným „technické“: jde o *Výklad snů* (původně 1900), o *Psychopatologii všedního života* (původně 1904) a o *Vtip a jeho vztah k nevědomí* (původně 1905). Mínil jsem je nyní komentovat, a jak to někdy dělám¹, i s uvedením interpretace mnou oblíbeného a současně obtížně snášeného Jacquesa Lacana.²

Všechny tyto tři Freudovy spisy, nejen ten prostřední, se týkají lidských projevů, které jsou zažívány a produkovány během všedního života všemi lidmi (vtipy, pravda, každý nevymýšlí, ale téměř každý se jim směje).³ Všechny tři práce se proto hodí k tomu, aby se jejich prostřednictvím laikům nebo i těm, kdo mají Freudovo učení získané ze sekundárního podání, přiblížilo ono nyní pomocí podrobného zaznění ukázek z jeho původních textů.

K prezentaci Freudových vlastních textů v co největší podrobnosti jsem totiž plánoval využít toho, že každá ze zmíněných tří knih obsahuje zvlášť vyčleněný jakýsi vzorový příklad či *Muster* jevu a jeho interpretace. Pro sny je to Freudův vlastní sen, jemuž budu říkat *Injekce Irmě*, pro každodenní chybné úkony je to Freudovo nevybavení si jména malíře fresek Signorelliho, pro vtipy pak jeden vtip, jenž učinila Heineho postava Hirš-Hyacint neologismem „familionárně“.⁴ (Proto i onen zamýšlený název *3× Freud*.)

Mělo se tedy začít dílem, které je časem svého zrodu i svým významem prvotní, *Tramdeutung* čili *Výkladem snů*.⁵ Zde se ovšem ukázala řada překvapivých věcí. A to už ze strany Freuda, během své autoanalýzy snícího a inter-

---

1 Viz mou knihu „Freudův ‚malý Hans‘ (lacanovsky)“ (2021).

2 Citace z hlavních Lacanových textů, tj. z jeho *Séminaires* (nebyly publikovány chronologicky), budu v celé knize uvádět např. jako Lacan, *Séminaire III* nebo *Seminář III*, případně jen Lacan III.

3 Předchozí „pud“ patří do všedního dne bezpochyby také, ale jen svými projevy; je to metapsychologická konstrukce.

4 Ze strany spisovatele Heineho jde o vtip, ze strany Hirše-Hyacinta spíše o chybný úkon. Už to nám naznačuje, že sémiologické strukturování je u obou jevů totožné a ostatně totožné s tím, které lze nalézt i u snu. Freud ho všude nazývá „prací“ (prací nevědomí).

5 Jako *Traumdeutung* budu v textu označovat německé vydání (z r. 2013, viz Literaturu) nebo moje překlady z něj; jako *Výklad snů* nebo jen *Výklad* pak publikovaný český překlad, většinou ten O. Vochoče z Freudových Sebraných spisů 2/3.

pretujícího svůj údajně vzorový sen. Byl to každopádně první sen, který se Freud rozhodl pořádně analyzovat a kde také díky svému výkladu došel ke stanovení smyslu snu, k jeho funkci: představit, halucinačně zobrazit *splnění přání*. Současně ale Freud na jednom místě tvrdí, že výklad nedovedl dost daleko⁶ a bezprostředně, po pomlčce, se odvolává na jakýsi „pupek“: zavádí obraz, jemuž není snadné porozumět.⁷ Tak který z těchto dvou výroků vlastně platí? Že by Freud mohl pokračovat, ale raději nebude⁸, nebo že se pokračovat nedá kvůli principiální neprobádatelnosti či bezednosti snu? Nebo tyto výroky v rozporu vůbec nejsou, protože je za nimi nějaká strukturální textologická představa, že je sice možné interpretovat dál a dál, ale všechny možné asociace už do smyslu snu nepatří (*dost bych se odchýlil*)?

To je nejpravděpodobnější. Ale na druhou stranu lze při pouhém „dense reading“ textu (a dokonce bez znalosti konkrétních údajů z biografie snícího v dané době) dojít k řadě zřejmých významů, ve snu obsažených, ale Freudem neuvedených. On sám ostatně na závěr svého rozboru uvedl: „Znám i místa, z nichž je možné vyjít při sledování dalších myšlenkových souvislostí; avšak jisté ohledy, které je u každého vlastního snu třeba brát v úvahu, mi brání v další výkladové práci.“ (*Výklad snů*, 137) A dodá, že kdo chce být upřímnější, ať si to zkusí.

Nic proti, *decentnost* je cenná vlastnost. Na stejné dilema narážejí běžně i etnografové, historici nebo i spisovatelé románů (kteří se někdy bojí po publikaci vrátit se třeba do vesničky, kterou poznali zevnitř a v které se jim lidé svěřovali, abych tak řekl, bez „informovaného souhlasu“). Nazvěme tento „intersubjektivní“ problém dimenzí „přenosu“ a „proti-přenosu“, což jsou pojmy používané pro osobní vztahy mezi analytikem a analyzandem (analyzovanou osobou), pro soukromou situaci ve dvou. Tam ovšem panuje záruka, že ke zveřejnění třeba snu a jeho smyslu nedojde⁹, a upřímnost snícího by mohla a měla být co největší. Jenže jak se chovat v případě Freudových snů, jimiž se psychoanalýza zakládala? Mají se interpretovat dál „za autora“, „nad autora“? Za autora, který je symbolickým Otcem všech psychoanalytiků? A už se dostáváme, velmi schematicky a nadneseně řečeno, do tematiky Oidipa, lásky k otci otce, soupeření bratrů před otcem, zabití otce, toho šéfa prehis-

6 „Tuším, že výklad tohoto úseku není dotažen dost daleko na to, aby se dal sledovat veškerý skrytý smysl. Kdybych pokračoval ve srovnávání těch tří žen, dost bych se odchýlil.“ (*Traumdeutung*, 129)

7 „Každý sen má přinejmenším jedno místo, na kterém je neprobádatelný, něco jako pupek, jehož prostřednictvím souvisí s nerozpoznaným“ (můj doslovný překlad); „V každém snu je ale spoň jedno místo, kde je bezedný, jakási pupeční šňůra, kterou souvisí s nepoznaným.“ (*Výklad snů*, 128) – vidíme, že zde si už překladatel O. Vochoč pokoušel udělat jasno a začal kreslit nějaký obrázek, kde se směřuje šňůrou do jakési studny (vůbec to nemíním zesměšňovat).

8 Jednou z těchto srovnávaných žen byla jeho manželka, jak sám Freud uvedl.

9 Leda v rámci anonymizované kazuistiky; ale i takové jsou v současnosti stále ohroženější podáním žaloby klienta.

torické tlupy ..., tj. do situace, která je podobná té psychoanalytické, ale je současně veřejná.

Existují tedy dva druhy limit pro předpokládanou vědeckou „pravdu“ či „správnost“ výkladu snu. Ta první je ona s „pupkem“, sémiologická či textologická, kde nelze jen tak jednoduše akceptovat, že správnost výkladu snu se automaticky kryje s nějakou „úplností“, s nalezením všeho, s tím, na co by sen mohl činit nějakou narážku. Ta druhá spočívá v „intersubjektivní“ valenci výkladu, zkráceně v „přenosu“. Obě ty linie se pak v after-life snu *Injekce Irmě* proplétají. *Jejich proplétání v podobě všeobecného „interpretačního deliria“ paranoického rázu pak představuje hlavní obsah této knihy.*

Při zkoumání *Injekce Irmě* se mi tedy stalo jasné, že onu téměř popularizační knihu 3× *Freud* nenapíšu. Popularizační či osvětovou v tom smyslu, že by didakticky a nerozporně představila Freudovy „technické spisy“ téměř až do podoby příručky, jak rozebrat sen svůj nebo někoho jiného, vyložit chybný úkon či ocenit vtip. Místo toho vzniklo cosi jako průjezd po jedné trase z mnoha tras metra městem Velká Psychoanalýza¹⁰ se zastávkami na sérii stanic, kde bylo ovšem kvůli výlukám neustále přestupovat.¹¹

Během tohoto průjezdu narazíme i na další formace nevědomí, než jsou sny, a sice i na chybné úkony, vtipy, symptomy. I z toho důvodu jsem se nakonec rozhodl, že přece jen na začátek této „nové“ či „pravé“ knihy o Freudových technických spisech představím stručně ony dva příklady, které dal Freud do čela „Psychopatologie všedního života“ a „Vtipu a jeho vztahu k nevědomí“.

---

10 Je pravda, že toto metro projíždí opakovaně stanicí „Lacan“, kde nakonec také zastaví ve vozovně.

11 Chtěl bych k tomu dodat, že postup této nové či „pravé“ knihy není uspořádán podle nějaké didaktické logiky; pokud se nějaká přesto ustavila, nebyl to úmysl. Řazení odráží přesné pořadí, jak jsem do problematiky v průběhu několika roků vnikal.

PŮVODNÍ KNIHA

Uvedme předem, že všechny tři každodenní jevy (sny, chybné úkony a vtipy) jsou tzv. *formacemi nevědomí* (byť vtipy jsou vědomě konstruované¹²). Nevědomí se projevuje ve všedním životě samozřejmě i jinak: naruživým koníčkem, volbou povolání, výběrem partnera, fanděním vybranému idolu, nutkavým rituálem, speciálně zaměřenou tvorbou, inhibicí nějaké činnosti nebo naopak až zázračným talentem pro ni atd.¹³ Nicméně ony tři zmíněné formy jsou krátké zprávy, jakési SMS, jejichž společnou vlastností je, že mají nápadný charakter nějakého *nesmyslu* nebo *omylu*, zkrátka *selhání*. Sny nám jsou nesrozumitelné, chybné úkony jsou úlety, které by člověk nejraději vzal zpět, a vtipy jsou tak nesmyslné, že se jim musíme smát.

Možná by šlo tyto rysy nečitelnosti a nerozumnosti dát pod společnou rubriku „šifrování“. Nedostáváme běžné SMS, ale zašifrované. Proč jsou zašifrované? Asi kvůli nějakému despotovi, jehož říši sloužíme. Normální zprávy by k nám jeho cenzura a kontra-špionáž nepropustily, a tak naše nevědomí musí šifrovat. Tomu šifrování se u Freuda říká „práce“: „Traumarbeit“ u snu, „Witzarbeit“ u vtipu. „Práce“ jsou to ve svých dvou hlavních postupech stejné: „Verdichtung“ (zhuštění, přirovnávané k metafoře) a „Verschiebung“ (přesun, přirovnávaný k metonymii).¹⁴

Už toto přirovnání s despotou naznačuje, že ony zašifrované zprávy jsou nějak když ne přímo revoluční, tak aspoň *subversivní*. V tom jsou nesmírně *cenné* na rozdíl od běžných, nevybočujících „informací“. Třeba o varování pomocí chybných úkonů se ví od pradávna: když máte někam jít a cestou několikrát zakopnete, tak tam raději nechodte – nechce se vám tam. Sny jsou u Freuda „královskou cestou do nevědomí“ a řada psychoanalytiků si svoje sny zapisuje a rozebírá; dělají to i umělci, ale ti často pro zdroj inspirace. Svoje sny si někdy vyprávějí i partnerské dvojice, někdy patrně v naději na komunikaci dvou nevědomí: manželce může třeba připadat, aniž si to uvě-

12 Podle Freuda ale za účasti nevědomí.

13 Nevědomá determinace je tak mocná a univerzální, že nejsme s to říct náhodně ani něco tak zdánlivě neutrálního, jako je číslo. Proto se k tomu musela vytvořit matematická procedura tvoření náhodných čísel. Viz také problematiku našich hesel a jejich luštění hackery ve thrillerech.

14 Toto přirovnání provádí Lacan, jak uvidíme později. Sám R. Jakobson, který je v této oblasti metafor a metonymie jedním z nevlivnějších autorů, spatřuje jejich místo u Freuda jinde. Viz jeho sborník *Poetická funkce* (1995, 72).

domuje, že je v poslední době nějak zanedbávaná, či začíná žárlit, a její sen, sdělený manželovi, mu o tom podá svědectví v jiné podobě, než by představovalo explicitní obvinění.

Několik slov k *metafoře* a *metonymii*, i když se k nim podrobně vyjádříme dál na příkladech chybného úkonu a vtipu. Oba tzv. tropy spočívají na podobné operaci, a proto se mezi nimi někdy obtížně rozlišuje. Touto operací je náhrada nějakého předpokládaného výrazu, členu, členem jiným, (relativně) novým. Rozdíl spočívá v poměru mezi „starým“ a „novým“ výrazem. Kdybychom to formulovali velmi hrubě, efekt zavedení metonymické náhrady nepřináší nic objevného, jde spíše o nějaké zamlžení, neutralizaci smyslu, kdy se zůstává ve stejném kontextu; efekt zavedení metaforické náhrady by měl naopak původní smysl zhustit, spojit ho s novým kontextem.¹⁵

Tak jako metonymie se uvádí často příklad typu „koupit si Schillera“¹⁶ coby zkrácení předpokládaného původního „koupit si knihu od Schillera“. Takováto metonymie zjevně nic nového nepřináší. Přesto může nakupení metonymických obrátů v literatuře poetický efekt vyvolávat.

Všechny metafory zas nejsou objevné, řada z nich funguje v řeči jako zavedené rčení, kde už nově zavedený kontext necítíme: „bylo tam moře = hodně turistů“. Nicméně změnou věty se může metafora, kontext „moře“ oživit: „utopila se mi v moři turistů“, odcházející milá. Dalo by se říci, že oba kontexty, „moře – množství“ a „moře – voda“ jsou zde freudovsky zhuštěné.

K podobnému oživení, k uvědomění si faktu její existence, může dojít i u metonymie. Představme si dva lobbisty před knihkupectvím. Jeden říká „Jdu si koupit Schillera.“ Druhý na to: „To já si radši koupím Schillerovou.“¹⁷ Tady už máme jakýsi vtíp, připravený metonymií, k níž se přidalo opět metonymické nahrazení jména jiným jménem, s využitím fonetické podobnosti a v pouhém přechýlení; díky tomu se zjevila i neuvědomovaná metonymičnost výrazu „koupit si Schillera“. Přitom se vyvíjí i význam slovesa „koupit“, kolem kterého se rozbíhá úvaha, co si vlastně mohu koupit? Mrtvého, ale dílem živého autora; živou političku, jejíž práci, dílo bych ale nějak umrtvil, zhatil? Kvůli tomuto pozadí je podle mě výsledek, efekt vlastně explozí významu, a v tomto ohledu metaforický.

Za metonymii bych považoval slavný vtíp z *Animal Farm* G. Orwella: „All animals are equal. But some animals are more equal than others.“ Na čem spočívá? Na tom, že se pro „equal“, které je už definičně popřením stupňů, použije komparativ. Kdyby se řeklo „strong“ (adjektivum bez relačnosti v sobě) místo „equal“, vtíp by nebyl žádný. Mechanismem je Freudův přesun.

15 Surrealisté proto tvrdili, že metafora je tím lepší, čím jsou od sebe dva kontexty, významová pole vzdálenější.

16 Viz např. *Slovní literární teorie* (1984), heslo „metonymie“.

17 Dřívější ministryně financí.

U Jakobsona (1995, 68n) spočívá metafora na *podobnosti* a metonymie na *soumeznosti*. Asociační reakce třeba na slovo „chata“ může být „doupě“ či „nora“ (podle Jakobsona metafora), nebo „střecha“, „stelivo“, „bída“ (metonymie). Metafora je typická pro romantismus a symbolismus, (méně prozkoumaná) metonymie pro realismus: „Realistický autor kráčí cestou vztahů soumeznosti a přechází metonymicky od děje k atmosféře a od postav k dobovému a místnímu koloritu. Má v oblibě synekdochické¹⁸ detaily. Ve scéně sebevraždy Anny Kareninové je autorova pozornost soustředěna k hrdinčině kabelce; a ve *Vojně a míru* synekdochy chmýří na horním rtu nebo obnažená ramena zastupují ženské postavy, jimž tyto atributy náleží.“ (Jakobson, 70)

---

18 Synekdocha je jedna z podob metonymie. Zakládá se na tom, že část nahradí celek.

1. CHYBNÉ ÚKONY („SIGNORELLI“)

Chybné úkony probírá Freudova kniha *Psychopatologie všedního dne: O zapomínání, přeřeknutí, přehmátnutí, pověře a omylu* (původně 1904, SP 4¹⁹). Vstupní příklad, někdy v literatuře titulovaný jako „Signorelli“, uveřejnil Freud v trochu podrobnější verzi už v roce 1898 pod názvem *K psychickému mechanismu zapomnětlivosti* (SP 1, 415–422). Z něho budu text z roku 1904 doplňovat.

Freud na úvod (SP 4) říká, jak by postupoval při vysvětlování jména psycholog, tj. non-psychoanalytik, jenž nepracuje s pojmem nevědomí ani s pojmem vytěsnění, které nevědomí zakládá. Psycholog by asi tvrdil, že vlastní jména prostě podléhají zapomnění snadněji než jiné obsahy, a hledal by pro to nějaký důvod.

Freud také na úvod vysvětluje, proč zapomenutí považuje za chybný úkon: protože se při něm většinou nejen žádané jméno zapomene, ale klamně se vybaví nějaké jiné. Toto přesunutí pak podle něj probíhá „po zákonitých a vypočitatelných drahách“ (SP 4, 11), které by psycholog nehledal.

Za jakých okolností se zapomenutí plus klamně nahrazování odehrálo. Freud jede během prázdnin na výlet po Bosně a Hercegovině a se svým údajně náhodným spolucestujícím (patrně německým)²⁰ si povídají o mravech muslimských obyvatelů, Turků. Freud si přitom vzpomene, co mu o nich kdysi vyprávěl „jeden milý kolega“, který tam dlouho působil coby lékař. Jako pacienti tito muslimové lékařům naprosto důvěřují a odevzdávají se osudu.²¹ Když jim lékař řekne, že nemocnému již není pomoci, odpovídají: „Nač ještě mluvit, pane (Herr)? Kdyby se zachránit dal, jistě bys ho byl zachránil.“ (SP 4, 12)²²

Freuda napadla ještě jiná anekdota. „Tito Turci si nade vše cení pohlavního požitku a při sexuálních poruchách upadají v zoufalství, které podivně kontrastuje s jejich rezignovaností při nebezpečí smrti. Jeden pacient mého kolegy mu kdysi řekl: ‚Vždyť víš, pane (Herr), jestliže to již nejde, nemá život

---

19 Zkratkou SP budu značit Freudovy *Sebrané spisy*.

20 Podle H. Damische (2010), jenž si našel ve Freudových dopisech Fliessovi první zprávu o tomto zapomenutí či nevybavení jména, šlo o berlínského advokáta jménem Freyhau. (Dopis z 22. září 1898.)

21 Viz známý výraz „kismet“.

22 Není zde tedy zmíněn postoj k vlastní smrti, nýbrž ke smrti blízké osoby.

cenu.“ (SP 4, 13) Tuhle druhou historku však už spolucestujícím, s ním se vlastně nijak neznal, Freud neřekl, potlačil ji („unterdrückte“).

„O chvíli později se náš rozhovor stočil na Itálii a na obrázky²³ a měl jsem příležitost svému společníkovi naléhavě doporučit zajet jednou do Orvieta, aby si tam prohlédl fresky zobrazující konec světa a poslední soud, jimiž jeden velký malíř vyzdobil kapli v dómu.“ (SP 1, 416) Freud si však jméno tohoto malíře nedokázal vybavit. Fresky samotné ovšem měl před očima (zřetelněji, než u něj bylo obvyklé) a zvláště ostře autoportrét malíře („vážený obličej, zkřížené ruce“), který sám sebe do fresky začlenil. Spolucestující mu nedokázal poradit a Freuda napadly dvě náhrady, o nichž samozřejmě hned věděl, že nejsou správné: nejprve *Botticelli* a po něm *Boltraffio*. Turistickou příručku s sebou Freud žádnou neměl, a tak zažíval „několikrát denně se vracující vnitřní trýzeň po několik dní“ (SP 1, 417)²⁴, než mu jeden „vzdělaný Ital“ řekl: „Signorelli.“ Pak si Freud hned vzpomněl na malířovo křestní jméno Luca, a „neobyčejně zřetelná vzpomínka na rysy mistrova obličeje na obraze brzy vybledla.“ (SP 1, 417)

Co se vlastně při zapomenutí a náhradách odehrálo, znázornil Freud jakousi pojmovou, nebo kdybych to nazval lacanovsky, signifikantovou mapou:

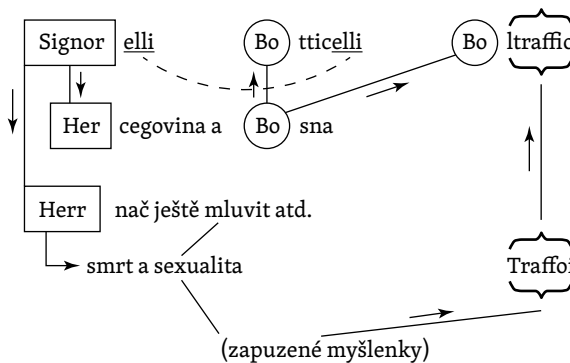

Schéma je na s. 13 (Freud, SP 4) a doplnil jsem do české verze spojovací linii mezi dvěma „elli“, kterou obsahuje původní náčrt. Slovo „zapuzené“ je v originále „vytěsněné“ („verdrängte“). Prvky, členy schématu už téměř všechny známe z předchozího líčení, pouze „Traffoi“, foneticky blízké k „traffio“, nikoli: nuže, je to italské město, kde několik týdnů předtím Freud na svých cestách obdržel z Vídně následující zprávu: „Pacient, se kterým jsem si dal velkou práci, zakončil pro nevyléčitelnou pohlavní poruchu svůj život.“

23 Mělo být přeloženo „obrazy“, „malby“.

24 Že to Freuda trápilo tak intenzivně, k tomu musel existovat speciální důvod.

(Tamtéž) – život tedy pro pacienta pozbyl bez sexu ceny, stejně jako pro zmíněné Turky.

Schéma si dokáže každý čtenář vyložit a popsat, včetně např. toho, že „Signor“, odlomený ze jména malíře, je přeložen do německého „Herr“, značícího také „pána“. Dejme nicméně slovo Freudovi, který nám vyjasní kauzální sled a silové poměry, jež k vytěsnění jména a utvoření náhrad vedly.

Nehrála zde roli žádná znalost jmen malířů, ani způsobu jejich malby; Boltraffia znal Freud téměř jen podle jména. K zapomenutí Signorelliho podle něj došlo kvůli tomu, že vybavení tohoto jména bylo *narušeno předchozí konverzací o zvycích Turků*.

Tato konverzace sama *nebyla ovšem přivedena do svého konce*, Freud potlačil²⁵ druhou historku o chování Turků vůči impotenci, protože ji nechtěl vyprávět cizí osobě. „Ale učinil jsem ještě více: odvrátil jsem pozornost také od pokračování myšlenek, které by ve mně byly mohly navázat na téma ‚smrti a sexuality‘. Tehdy jsem byl ještě ovlivněn účinkem zprávy, kterou jsem dostal o několik neděl dříve za krátkého pobytu v Trafoi.“ (Tamtéž)

Zapomenutí pak nelze považovat za náhodné. Je podmíněno motivy, které vedly jednak k přerušení vyprávění o Turcích, jednak k nepřipuštění do vědomí navazujících myšlenek o zprávě v Trafoi. „Chtěl jsem tedy něco zapomenout, něco vytěsnil. Chtěl jsem ovšem zapomenout něco jiného, než jméno orvietského mistra; ale to jiné bylo s to, aby se akt mé vůle minul cílem a já zapomněl jednu věc proti své vůli, zatímco druhou věc jsem chtěl zapomenout úmyslně.“ (Tamtéž, 14)²⁶ Nyní už ani náhradní jména nepřipadají tak „neoprávněná“, protože nakonec „mi připomínají (na způsob kompromisu) stejnou měrou to, co jsem zapomněl, jako to, nač jsem si chtěl vzpomenout, a ukazují mi, že můj úmysl něco zapomenout se ani zcela nezdařil, ani zcela neztroskotal“. (Tamtéž)²⁷

Freud k formální stránce. „Signorelli“ se rozložilo na dva kusy. Část „elli“ se vrátila nezměněná v „Botic-elli“, zatímco „Signor“ byl přeložen do „Herr“, čímž se vytvořily vztahy k vytěsněnému tématu, ale nemohl být reprodukován. Byl nahrazen po linii „Hercegoviny a Bosny“.²⁸ „Při tomto pochodu bylo tedy se jmény nakládáno tak, jako s obrazy písma, znázorňujícími větu, která má být proměněna v obrázkovou hádanku (rébus).“ (Tamtéž)²⁹

25 Freud v tomto textu přesně rozlišuje mezi „potlačení“ (potlačení vyprávět spolecestujícímu o reakci Turků na impotenci) a „vytěsnění“ (nepřipuštění do vědomí sebevraždy svého vídeňského pacienta).

26 Tady je jasné vidět onen charakter selhání formací nevědomí, o němž se zmínil na úvod. Vrátime se ovšem k otázce, proč chtěl Freud na sebevraždu pacienta tolik zapomenout.

27 Zde má tedy chybné vybavení stejnou strukturu jako *symptom*, jenž je také *kompromisem*.

28 Zde bych připomněl ještě jednu asociaci, Freudem nezakreslenou: „Bosna“ je téměř co „Hercegovina“, neboť anglický „boss“ = německý „Herr“. Někteří autoři si navíc všimli, že „Eli“ znamená Boha, a sice v hebrejštině.

29 Rébusový charakter přidělil Freud již snu.

Rozhodující dynamika zapomenutí spočívá tedy v tom, že se hledaného jména (Signorelli) zmocní vytěsněný prvek (Herr = smrt a sexualita) a asocičně ho (Signor) stáhne (jako magnet) k sobě do sféry vytěsněného, do nevědomí.

Téměř na závěr uvažuje Freud ještě o jedné otázce. Zda stačí tzv. vnější asociace mezi hledaným prvkem a vytěsněným (které je, jsouc přes spojovací články potlačené, jako výroky Turků k Herr, současně prvkem vytěsňujícím), přičemž „vnějším“ se myslí dotyk v čase (a šla by připojit i fonetická blízkost), nebo zda je třeba i obsahové souvislosti. „Ale při zevrubnějším zkoumání častěji a častěji zjišťujeme, že oba vnější asociací spojené prvky (zapuzený /vytěsněný/ a nový) mají kromě toho souvislost obsahovou a lze ji prokázat také v případě Signorelli.“ (Tamtéž, 15) – což si nedokážu představit myšleno jinak, než že Signorelli na svých freskách o „posledních věcech člověka“ (jak tomu říká Freud /1904, 12/) zobrazil i „sex a smrt“, tj. totéž, o čem mluvili turečtí pacienti.

Ty fresky jsou místy opravdu děsivé: trápící se, zmítaná a sadisticky mučená nahá těla, přitom svalnatá jak z posilovny...³⁰ Malíř se zpodobil v sektoru Antikrista, a i když nenosí vousy, připadá mi *podobný Freudovi*. Ve svém komentáři nyní bych rád připojil ještě několik dalších věcí.

Četli jsme Freudovo líčení průběhu konverzace: „O chvíli později se náš rozhovor stočil na Itálii a na obrázky a měl jsem příležitost svému společníkovi naléhavě doporučit zajet jednou do Orvieta, aby si tam prohlédl fresky zobrazující konec světa a poslední soud, jimiž jeden velký malíř vyzdobil kapli v dómu.“ Obrazy nebo obrázky, to je teď jedno. Ale není v islámu jakákoli figurace zakázána, a to nejen těl, natož pak *boha*?! „Kismet“ je také asi uctíváním boží vůle. Jak se konverzace dostala ke křesťanskému zpodobování konce světa, vzkříšení, soudu a posmrtného života? Zde chybí zprostředkující pasáže, které mohly probíhat nějak tak, že spolucestující řekne cosi jako, „No, jim se to snadno řekne, *kismet*, když jsou si tak jistí boží spravedlností a posmrtným životem v ráji!“ A Freud by mohl odpovědět (sám je židovský ateista), „A křesťané snad ne? Ti to dokonce malují. Neviděl jste náhodou ty fresky v Orvietu, od (má tu malbu před očima), od ...“ nemůže si vzpomenout. Dobře, třeba by to nic na výkladu nezměnilo, při vsunutí konverzace by však bylo jasnější, proč je třeba tak důležitý motiv *soudu*. Když se mluvilo o náboženstvích a božím soudu, pak nám zazní i jiný význam slova „Herr“: tak věřící oslovují *Boha*, nejen pacienti svého doktora.

Vraťme se také k motivu *smrti*: Freud se narodil v roce 1856, v roce 1898 je mu tedy 42 let. Jenže jeho přítel Fliess, biologický numerolog či numerologic-

30 Bohužel jsem je naživo neviděl. Podle všeho se dělí na dvě části: Apokalypsa (Kázání Antikrista; Konec světa či Soudný den; Vzkříšení masa) a Poslední soud (Zavržení; Peklo; Ráj; Vyvolení).

ký biolog, předpověděl, že Sigmund zemře v 51 letech. Nezbyvá mu tedy moc času, a to, jsa židovského vyznání, nemůže doufat ve spravedlivý soud a posmrtný život. I v druhém ohledu je na tom jako turecký pacient, a sice v otázce sexu (kdy se navíc na rozdíl od muslima žádné panen v ráji nedočká): od narození dcery Anny (1895) se s manželkou dohodli na sexuální zdrženlivosti.

Freud je tedy na tom stejně jako turečtí nešťastníci, a když o nich vypráví (o smrti) nebo jen chce vyprávět (o impotenci), tak *mluví o sobě*. Jenže oni mají víru, zaručující jim nesmrtelnost!

Ale není Signorelli nesmrtelný prostřednictvím svých fresek o smrtelnosti (jistě, po smrti ještě přijde vzkříšení a soud)? Nemohl by být *Freud nesmrtelný* i jinak než fotografiemi, jež po něm zbydou, a geny v potomcích, a sice svým *dílem*?³¹ Na druhé straně, jaký bude *soud dějin* nad jeho dílem? Není v současné době považován spíše za *Antikrista* vědy o nervových chorobách? Navíc není pokaždé právě úspěšný a pacienti mu páchají sebevraždy.

Jak to ostatně s tím jeho impotentním vídeňským pacientem vlastně bylo? „Pacient, se kterým jsem si dal velkou práci, zakončil pro nevléčitelnou pohlavní poruchu svůj život.“ (stále SP 4, 13) Porucha byla „nevléčitelná“ („unheilbar“), takže asi nešlo o psychogenní impotenci, na niž by byla mohla psychoanalýza zabrat. Freud tedy možná léčil psychické důsledky této impotence, nějakou depresi či zoufalství z ní, tedy to, co pocítuje impotentní turecký muž. Nezní ale Freudovo politování zvláštně? Že by byl natolik lékařsky cynický a litoval jen zbytečně investované práce? Co všechno ho na té zprávě tak ranilo? Nemůže mít i výčitky, že pacienta nechal ve Vídni v bídném stavu a sám si odjel na cesty do Středomoří?

Existuje nepřehledné množství dalších interpretací. Tak pod čarou citovaný Hubert Damisch nazval svůj článek *Le maître, c'est lui*; přitom jde jen o přepsanou přípravnu řeč k jeho tehdy plánované knize „La machine d'Orvieto“ (*Stroj Orvieto*). Titul článku zní v překladu „Pán /Mistr/, to je on“. V dlouhé sérii interpretačních souvislostí zde Damisch zejména ukazuje na jiný význam „Herr“ a „Signor“, a sice na to, že „pánem“ je zde On, sám Freud, který usiloval mj. o stát se „Herr Professor“ a získat úctu a slávu. Vidíme, že se to nicméně shoduje s identifikací Freuda se Signorellem u mě (i u jiných badatelů).

Na druhé straně by nás ovšem měly tyto další a další možnosti Freudův příklad číst *vylekat*. Jistě, sama ona mapa signifikantů zůstává vlastně nedotčena; ale počet sil, „motivů“ se množí a jejich centrum se různě posouvá. Já jsem zavedl biografické údaje – smí se to vůbec? Třeba u básně bych to považoval za nevhodné a tvrdil bych, že se má zůstat u čistého textu. H. Damisch kromě toho zavádí do hry např. další Freudovy lapsy s jinými společnickými – nemůže to být zavádějící?

31 Někteří autoři připomínají, že „Signorelli“ začíná stejně jako „Sigmund“.

Nechme tyto otázky prozatím stranou. Ale uveďme interpretaci „Signorelliho“ od autora, jehož dílu budeme později masivně věnovat, od Jacquesa Lacana.

Lacan se k „Signorellimu“ vyjádřil několikrát, nejrozsáhleji v *Séminaire V: Les formations de l'inconscient* (1998), kde se k příkladu vracel společně s problematikou vtupu v několika hodinách semináře, bohužel tedy nesoustavně. Přitom zde také zkoušel auditoriu vysvětlit svoje pojetí metafory a metonymie.³²

Horní linku Freudova diagramu, tj. spojení Signorelli – Botticelli – Boltraffio spatřuje Lacan jako „metonymické odhadování“ (aproximaci). V tom je ve shodě s Freudem, jenž v textu z roku 1898 hovoří o „posunu“ a „posunutí“ při hledání náhrad. Fragment „elli“ přešel do „Botticelli“, když se „Signor“ odlomil. Odlomil se proto, že zazněl jakožto německý „Herr“ ve sdělení Turků před smrtí: „To je absolutní Herr, jenž je smrtí, tou smrtí, o níž La Rochefoucauld řekl, že se na ni, stejně jako na slunce, nikdo nedokáže upřeně dívat...“ (Lacan V, 38). Smrt že je zde přítomna ještě v druhé podobě, ve zprávě o sebevraždě pacienta, obdržené v Trafoi. Nepochybné spojení smrti a sexuality má podle Lacana ještě jiný osobnější význam než jako Freudovo selhání ve funkci lékaře.³³

Pak se Lacan (tamtéž, 39n) vrací k Freudovu rozlišování *potlačeného* (unterdrückt), které překládá jako *spadlé naspod*, a *vytěsněného* (verdrängt). Potlačený je Herr jakožto absolutní pán, smrt. Signor, který je nevybavitelný, (je to vlastně tenhle kousek, který Freudovi chybí ke jménu malíře), je vytěsněn. Ten je zde jen nepřímou prostřednictvím Herr, které bylo reálně vysloveno.

Lacan spojuje metonymií konexí, s kombinací signifikantů. Když řekneme „jdu si koupit Schillera“, máme zde už předtím dané spojení „knihu od Schillera“, a dojde jen ke zkrácení, ale ne k novému významu. U metafory je tomu jinak, ta pracuje se *substitucí*, se superpozicí, tj. se zhuštěním signifikantu.

Na počátku *Séminaire V* (13) to Lacan rovnicemi zapisuje následovně:

$$f(S \dots S') S'' \equiv S (-) s$$

32 Nejen k Freudovu, ale samozřejmě už i k Lacanovu komentáři „Signorelliho“ existuje řada prací, např. článek Simona Lapuyadea *Retour sur „le lapsus originaire“ de Freud (Návrat k Freudovu „základnímu lapsu“)*. – Škoda, že nikdo z těchto komentátorů nebyl kdysi v auditoriu, aby Lacana opravil v tom, jak probíhala konverzace se slučujícími. Lacan si totiž ve své ledabylosti fanfaróna text pořádně nepřečetl a na s. 38 tvrdí: „Jeho /Freudův/ společník mu vyprávěl o těchto Turcích z Bosny a Hercegoviny...“, když naopak Freud sděloval svému společníku, onomu berlínskému advokátovi, co mu kdysi vyprávěl jeden kolega, lékař praktikující na Balkáně.

33 Lacan to nyní nerozepisuje, ale míní jistě něco podobného, co jsem uvedl v biografických detailech svého komentáře. – Překvapivé mi ovšem připadá, že Lacan ve svém rozboru vůbec nezmiňuje druhou řeč Turků, jejich reakci na impotenci. Vynechává to proto, že správně nepostřehl, kdo co komu říkal (viz výše onu záměnu společníka za mluvícího kolegu lékaře)?

To je rovnice pro metonymii. Signifikant S je spojen s S' , což ale nakonec vede k tomu, že je původní S zbaven (-) svého signifikátu s .

$$f(S'/S) S'' \equiv S (+) s$$

Toto je rovnice pro metaforu. Výchozí signifikant S je nahrazen v čitateli zlomku signifikantem S' , což dá nakonec na druhé straně rovnice přírůstek (+) signifikátu s .

A právě tady k substituci, speciálně ve formě heteronymie došlo: *Signor* = *Herr*. Heteronymie podle Lacana ještě není metafora, ale jen substitute.

Odlomení *Signor* ze *Signorelli* bylo usnadněno právě tím, že ho provedl německý mluvčí, pro něhož nebyla italština rodným jazykem. Lidé, kteří nejsou rodilí mluvčí, jsou na rozdíl od těch prvních náchylní k tomu slyšet vlastní jména (v onom cizím jazyce) jako části signifikantu.³⁴

Lacan se ovšem k heteronymii ještě vrací s tím, že v případě této (*Signor* → *Herr*) o metaforu jde: „*Signor* představuje kvůli kontextu, k němuž se váže, tj. k malíři Signorellimu, fresce v Orvietu, evokaci posledních věcí právě nejkrásnější elaboraci oné reality, jíž není možné čelit a kterou je smrt.“ (V, 41) – zde tedy vystupuje metafora jako celková kondenzace. Na druhé straně je to metafora nepodařená, kdy se jméno ne a ne vybavit, a je zastoupeno v rovině imaginárního řádu: onou zřetelnou vizualizací fresek a hlavně jejich autora, na Freudovy poměry, který byl podle Lacana i jiných badatelů spíše „slovní“ než „auditivní“ typ, ojedinělou.

Lacan pro tuto nepodařenou metaforu podává její „matematický“ (zlomkový) výraz:

$$\frac{X}{\text{Signor}} \cdot \frac{\text{Signor}}{\text{Herr}}$$

X představuje nevybavitelné jméno *Signorelli*, signifikanty *Signor* se vykrátí, a zbývá tedy

$$\frac{X}{\text{Herr}}$$

Než uvedeme, jaký význam Lacan tomuto konkrétnímu schématu dává, bude vhodné se vrátit podrobněji k jeho pokusu o formalizaci metafory obecně.

Vezměme si onu metaforu, o níž jsem výše uvedl, že už ji pro její obnošenost ani jako metaforu většinou nepociťujeme: „moře turistů“. Máme signifi-

34 Jiným slovy, Ital by v *Signorelli* neslyšel *Signor* tak snadno a nefragmentoval by ho. Tím se současně vracíme k metonymii: *Signorelli* je od počátku jakoby hotová konexe, kombinace signifikantů, Jakobsonova soumeznost.

kant „moře“, se signifikátem „hodně vody“ a dalšími možnými významy, a ten aplikujeme na „turisty“, jichž je také „hodně“.

$$\frac{\text{moře}}{\text{hodně vody,}} \cdot \frac{\text{hodně}}{\text{turistů}} \rightarrow \frac{\text{moře}}{\text{turistů!?!}}$$

~~vlnící se hladina,...~~

Vidím to tak, že „moře turistů“ jakožto nový signifikant je schopno nabývat významů, jakých by „hodně“ nebylo s to: viz příklad s aktualizací „moře“ ve větě „utopila se mi v moři turistů“. Signifikát „turisté“ je tím obdařen dalším, novým významem?

To ale možná nebude ještě to pravé „lacanovské“. Podívejme se, jak to Lacan přesně píše s obecnými písmeny S (signifikant) a s (signifikát), kdy je S nahrazeno prostřednictvím S' : „Na úrovni S' proběhne změna smyslu – smysl S' , řekněme s' , se stane novým smyslem, kterému budeme říkat s , nakolik odpovídá významu velkého S . Abych vám v mysli nenechal nějakou dvojnáčnost, protože byste si mohli myslet, že v této topologii je malé s smyslem velkého S , upřesňuji to tak, že je třeba, aby S vstoupilo do vztahu k S' , aby malé s mohlo vytvořit, a pouze díky tomu, což bych nazval s'' .“ (Tamtéž, 59) Vypadá to nesrozumitelně, nicméně zkusme, co by to dalo na „moři turistů“.

Měli bychom nejprve „hodně“ (S), pod které by přišlo „moře“ (S'), ale to by se pokrátilo s druhým zlomkem a dostali bychom nějaký nový, záhadný význam „hodně“. S „turisty“ bychom vůbec nezacházeli, vystupovali by jen jako počítané „hodně“, resp. díky moři jako *nespočitatelné* „hodně“! To by mohlo být řešení, vždyť právě to chce tato metafora říct: bylo tam turistů „nespočet“, jako *vln na moři*! Jde tedy o specifikaci slova „hodně“ do „nespočet“. Graficky:

$$\frac{\text{hodně}}{\text{moře}} \cdot \frac{\text{moře}}{s'' \text{ (někdy označováno jako } x)}$$

Podívejme se ještě pro kontrolu a pro další vzdělání na Lacanův slavný pojem, na *metaforu otce*, která je uvedena v tomtéž *Séminaire V* o formacích nevědomí (175n):

$$\frac{\text{Otec}}{\text{Matka}} \cdot \frac{\text{Matka}}{x}$$

Matka se vykrátí a tajemství Otce, to co, ho dělá přitažlivým, co Matce chybí, je x , falus. To je jeden z popisů funkce otce v Oidipovi.

Nejobecnější schéma metafory u Lacana tedy je:

$$\frac{S}{S'} \cdot \frac{S'}{X} \rightarrow \left(\frac{1}{s'} \right)$$

Citovaný S. Lapuyade (2014, 95) zkouší aplikovat tuto rovnici a nejprve ji více méně zopakuje v obecné podobě: „...

$$\frac{S}{S'} \cdot \frac{S'}{s'} \rightarrow \frac{S}{s'} \text{ budiž } \frac{S}{s}$$

Nový smysl s pochází z s' od S' (Herr): s' , které se stalo signifikátem od S , se píše s : malíř smrti, pán absolutna, posledních věcí. Bylo by bývalo třeba, aby S (Signor) vstoupilo do vztahu s S' (Herr), tj. aby se S' posunulo do pozice signifikátu vzhledem k S , aby se toto s (nový smysl) mohlo vytvořit, přičemž se členy zjednodušují škrtnutím dvou S' .“

Lapuyade (2014, 95) pak metaforu formuluje definitivně jako:

$$\frac{S}{S'} \rightarrow \frac{S}{s} \text{ budiž } \frac{\text{Signor}}{\text{Herr}} \rightarrow \frac{\text{Signorelli}}{\text{malíř smrti, absolutního pána, posledních věcí}}$$

Jenže to se neudálo, Freud si jméno *Signorelli* nevybavil (zastupovaly ho obrazy fresek a malíře):

$$\frac{X}{\text{Signor}} \cdot \frac{\text{Signor}}{\text{Herr}}$$

Signor je pak podle Lacana vytěsněný, zatímco *Herr* je potlačený, „spadl naspod“. *Herr* je metonymický objekt, která je jmenován jen svými konexemi: „Smrt, to je absolutní *Herr*. Ale když se mluví o *Herr*, nemluví se o smrti, protože o smrti se nedá mluvit, neboť smrt je právě současně limitou každé řeči, a pravděpodobně také místem, kde řeč pramení.“ (Lacan V, 60)

Na zapomenutí jména nemůžeme pohlížet jen jako na něco negativního. Jde o *chybění jména*, po kterém se pátrá. Jméno nám chybí, ne že jsme ho jednoduše zapomněli. „Toto X je výzvou k tvorbě významu. Jeho místo najdeme v ekonomii dalších nevědomých formací. Když vám to mám říct hned, tohle se děje na úrovni toho, čemu se říká přání snu.“ (Tamtéž, 60)

Tím se pátrání po zapomenutí „Signorelli“ u Lacana v *Séminaire V* uzavírá.

2. VTIPY („FAMILLIONÄR“ A „ZLATÝ VŮL“)

Vtip a jeho vztah k nevědomí (původně 1905; SP 6, 1996), byť patří k nejméně čteným Freudovým spisům, je nepřekonatelným dílem na dané téma a obecně jednou z nejpromyšlenějších monografií, jaké jsem kdy četl. Důvodem pro jeho malou populárnost v psychoanalytické obci je asi to, že se netýká přímo žádných klinických otázek; u běžných čtenářů, kteří by možná čekali sbírku legračních anekdot (jaké existují třeba z lékařského, právníckého a dalších prostředí) zase zřejmě vadí vysoká teoretičnost díla.

Vítězný věnec zábavnosti v tomto textu patří bezesporu citovaným židovským vtipům, zejména těch o *šnorerech* (žadatelích o charitu u boháčů) a o *šadchenech* (svatebních dohazovačích).³⁵ Freud židovské vtipy už delší dobu sbíral, a dokonce jeden použil, jak uvidíme později, v rozboru *Injekce Irmě*. Židé si je dělají sami na sebe, a většinou pouze tehdy dopadnou vtipně, nikoli jako tupá urážka. Jinak Freud ale v textu uvádí dlouhou řadu vtipů, kterým bychom se dnes sotva usmáli: jde o kultivované a na náš vkus už asi příliš strojené, obratně promyšlené bonmoty z vyšší společnosti, ze salónů.³⁶

Ani onen vzorový vtip³⁷ není autenticky lidový: pochází z literárního díla a věnovali se mu už Freudovi předchůdci v oblasti zkoumání vtipu – přesto však, jak uvidíme dále, obsahuje sentimenty šnorera. Zní následovně: „Und so wahr mir Gott alles Gute geben soll, Herr Doktor, ich saß neben Salomon Rothschild und er behandelte mich ganz wie seinesgleichen, ganz famillionär.“ O. Bezdíček³⁸ to překládá: „A bylo mi od pána Boha dopřáno to nejlepší, pane doktore, seděl jsem vedle Salomona Rotschilda a on se ke mně choval skoro jako k svému, docela familionářsky.“ (SP 6, 19). Přeložil bych to spíš: „A při Bohu s jeho dary, pane doktore, seděl jsem vedle S. R., a on se se mnou jednal úplně jako se sebou rovným, úplně familionářně.“

Tuto korekci „familionářsky“ na „familionářně“ považuji za důležitou: není pak třeba učinit tolik úprav, abychom se dostali od finálního novotvaru

35 Jak je známe třeba na postavě Kecala z *Prodané nevěsty*.

36 Ostatně, Freudovým oblíbeným vtipářem je „pan N.“, v poznámce č. 21 na s. 102 zbavený anonymity: Josef Unger (1829–1913), profesor práva a od roku 1881 prezident Nejvyššího soudu, tedy osoba, která se nemůže dopustit nějaké nevázanosti.

37 Přesněji řečeno, kniha má dva vzorové vtipy, každý pro jinou techniku vtipové práce. Uvedu později.

38 V jinak pečlivém překladu a při zasvěcených poznámkách.

familionářně k původnímu familiárně, infikovaného milionářem (Rothschildem). (Nedokážu při své znalosti tohoto vtipu samozřejmě odhadnout, kdo by i při zaznění „familionářsky“ přišel na zdrojové „famiárně“, tj. domácí, důvěrně. Je to každopádně těžší.³⁹)

Tím je fakticky prozrazen „vtip“ vtipu, a tak je načase prozradit i jeho původ. Jedná se o citaci z *Obrazů z cest*, z části *Lázně Lucca* Heinricha Heineho. Vtip, tedy z hlediska postavy spíše šťastný lapsus, pronáší Hirš-Hyacint, židovský prodavač loterie a operatér kuřích ok (obojí dost směšná povolání), toho času fámulus⁴⁰ jiné směšné postavy, markýze Gumpelina (původně židovského Gumpela⁴¹). Oním „panem doktorem“, osloveným Hirš-Hyacintem, je vypravěč.

Jaký je kontext vtipu v novele. Jednou ráno vidí vypravěč Hyacinta (znají se už z Hamburku, kde mu Hirš prodal občas los; dokonce tvrdí, že mu pan doktor nějakou částku dluží), jak venku cosi píše. Ptá se ho, jestli verše. Ten, že ne, a vzpomíná na časy v Hamburku. Tady v Itálii že je jen z dobroty vůči markýzovi Gumpelinovi. Nicméně na vzdělání a umění veršů něco bude: donesl Lady Maxfieldové tulipán od Gumpelina a přednesl markýzovo (příšerné) milostné věnování v rýmech. Lady mu dala větší spropitné, než co stál tulipán. „A navíc je to taky potěšení, když má člověk v rukou malou, bílou nožku pěkné ženy.“

Pan doktor se vyleká. Co je to za narážku? Nemyslí to Hyacint na něj, na něj, jemuž se ve stejnou dobu dostalo na druhé straně kopce milostného štěstí? Nebo to básník scény světa nechá rozehrát tisíce milostných aktů, parodie jeden druhého, k potěšení válečného vozu (Slunce) svrchu?⁴² Když pan doktor naléhá, Hyacint mu prozradí (ale markýzovi to nesmí říct), co se u Lady Maxfieldové odehrálo. Když jí přinesl tulipán, ležela ještě v posteli, a jedna nožka jí vyklouzla zpod příkrývky. Poprosil ji tedy, zda jí smí vyřezat kuří oka.

Že mu jde vždycky jen o tu čest, a tak to taky kdysi řekl baronu Rothschildovi. Ten seděl na zelené židli jako král, kolem něj jeho dohodci, a posílal posly všem králům. Hirš si přitom představoval, jak má v tom okamžiku on sám v ruce celý svět: řízne dole trochu víc, a rozmrzelý baron řízne nahoře ty největší krále. „To byl nejšťastnější okamžik mého života!“ – A kterýže z Rothschildů to byl? – Ten Veliký, Nathan Moudrý. Že ale měl čest potkat ve Frankfurtu i jiného Rothschilda, barona Salomon R., i když se mu k „intimní noze“ nedostal. A ten si ho taky cenil. Když ho pan markýz (Gumpelino) představil

39 Ale možná je zas lehčí najít „milionáře“. Když si člověk zadá opravu pravopisu, počítá za „familionářsky“ navrhne „milionářsky“ (udělá tedy navíc z adverbia „milionářsky“ adjektivum) a za „famiárně“ pak „famiárně“. Ani jedna z variant tak nenabídne obě možnosti, které potřebujeme.

40 To se etymologicky hodí k famílii.

41 Také Hirš o sobě tvrdí, že se nyní jmenuje „Hyacint“.

42 To je úžasné. Podobá se to oné slavné pouštní multisouloži v Antonioniho filmu *Zabriskie Point*.

jako bývalého kolektora losů, baron velmi *vtipně* odvětil: „No já jsem taky něco takového, jsem přece vrchní kolektor losů Rothschildů, a můj kolega nesmí za nic na světě jíst se služebnictvem, musí sedět vedle mě u stolu – A při Bohu s jeho dary, pane doktore, seděl jsem vedle Salomona Rothschilda, a on se mnou jednal úplně jako se sebou rovným, úplně familionářně.“

To by nám ke kontextu mohlo stačit.

Freud cituje nejprve Lippsův výklad a pak přidá svůj: „Chápeme, že Heine chce říci, že /Hyacintovo/ přijetí prý bylo familiární, totiž takové, které se nestará o to, aby zapůsobilo leskem milionářství.‘ Nepozměníme nic na tomto smyslu, jestliže vytvoříme jiné znění, jež se možná lépe hodí do řeči Hirše-Hyacinta: ‚Rothschild se ke mně choval jako k svému, jak jen toho může být jako milionář schopen.‘ ‚Blahosklonnost bohatého muže má v sobě vždy něco neblahého /etwas Mißliches/⁴³ pro toho, kdo ji na sobě zakouší,‘ dodali bychom.“ (Freud, SP 6, 19–20)

V čem se Lipps s Freudem shodne: v tom, že „familionářně“ je složeninou, zhuštěním dvou výrazů, „fami*l*iárně“ a řekněme „milionářsky“ (jako milionář). Ale neshodují se vůbec v tom, jak to pojmout v rovině sentimentu nebo resentmentu Hirše-Hyacinta, toho šnorera. Freud říká hned dále, že od něj je to „poznámka pronesená s očividnou trpkostí“ (tamtéž, 20), tedy jako jasný projev resentmentu, Lipps je spíše na pozici pozitivního sentimentu ze strany toho snaživého chudáka.

Ale nebyla celá situace morálně bezvýhodnou od počátku? Právě tak to asi myslí Freud, i když to nedotahuje: jako zákonitost. Vraťme se ke kontextu výše. Co měl Rothschild dělat? Kdyby nechal Hirše-Hyacinta jíst se služebnictvem, nebylo by to ponižující? Že by to aspoň nebyla lež? Kdyby ho nechal sednout rovnou vedle sebe u stolu, nebyl by Hyacint zaskočen takovým smazáním sociální hierarchie? Třeba ano, třeba ne, nevíme. Rothschild *možná* udělal v dané situaci to nejlepší, přehradu smazal tím, co sám Hyacint nazval *vtipem* (vtipem o dvou kolektorech losů). Jenže ani to nestačilo: protože to nebyla pravda, ale svým způsobem krutý, byť dobře míněný vtip o nich dvou, tak Hyacint zde, při pouhé vyprávěné vzpomínce, přiznal barvu oním nádherným lapsem.⁴⁴

Kontext nám šířeji než samotný vtip vyjevil onu postavu, které se všichni někdy podobáme, někdo více, někdo méně. V „mém“ holičství se i po letech vzpomíná, jak tam jednou stříhali jistého prezidentského kandidáta; existuje mnoho lidí, kteří prosí VIP, aby si s nimi udělali selfie, další sbírají podpisy

43 Překládal bych to jako „něco ‚levého‘“.

44 Považuji toto rozvedení (že jde s lapsem v reakci na vtip o určitou „vracečku“) za původní přínos k interpretaci případu, protože jsem ho u Freuda, Lacana ani v další literatuře zatím nenašel. (Je ovšem pravděpodobné, že, při množství výzkumů, na to někdo světu přišel už dávno.)

Z hlediska techniky jde o zhuštění s náhradním výtvořem (SP 6, 22, o *Verdichtung mit Ersatzbildung*).

Za použití stejné techniky Heine udělal na milionáře ještě jeden vtip: „... tím, že v kapitole XIV svých ‚Nápadů‘ mluví o ‚miliosnáři‘, což je průhledné spojení milionáře a snáře⁴⁷ – o blouznivci zamilovaném do peněz. Zcela analogicky k prvnímu případu tak vyjadřuje potlačenou vedlejší myšlenku.“ (Tamtéž)⁴⁸

Tím je „familionární“ či „familionářský“ vtip vyřešen, ale Freud se k němu a k Hirši-Hyacintovi ještě vrátí, tentokrát z jiného úhlu, v kapitole V (*Motivy vtipu. Vtip jako sociální proces*, 134n). Freud tam lituje, že se Heine postavě Hirše-Hyacinta nevěnoval déle, když v něm zjevně měl takové zalíbení. Je přesvědčen, že Hirš-Hyacint je *parodií sama básníka*.⁴⁹ Hirš vysvětluje, proč je teď Hyacint, a doplní, že je to dobrá náhrada, protože si nemusí předělávat pečeť s vyrytým „H“. Stejně úsporně se však prý choval i Heine, když se nechal pokřtít (v 27 letech) a změnil si rodné jméno z „Harry“ na „Heinrich“.

Kromě toho měl Heine v Hamburku (ježž Hirš-Hyacint v textu zmínil jako místo svého působení) bohatého strýce, ne sice Rothschilda, ale přesto Salomona; básník se zamiloval do jedné z jeho dcer, ale ta odmítla se za něj provdat; Freudova vlastní teta mu vyprávěla, jak se k tomu zanedbanému mládenci všichni jednou u rodinného stolu chovali pohrdavě, ani ne blahosklonně. Nezapomeňme ostatně, že důvěrnost ve „famiilárně“ je odvozena od rodiny, „famílie“ – strýc nechtěl Harryho do své rodiny.

Lacan (stále v *Séminaire V*) probírá vtip „familionářský“ či „familionářně“, jak jsme už uvedli, paralelně s probíráním zapomenutí jména „Signorelli“: obojí má stejnou (metaforicko-metonymickou) strukturu, a u tohoto vtipu ani nevíme, zda to není lapsus – na vtip ho pozdvihne podle mě to, že se zde podařilo metaforu realizovat, a tím to přestává být pouhá „komická“ (či trapná) historka jako v případě náhražek za „Signorelli“. (Podle Freuda totiž ke komičnu stačí dvě osoby, z nichž jedné se něco stane; posluchač, třetí osoba k poslechu historky nic nepřidá: ostatně si můžeme představit, jak se jedna osoba směje druhé, která třeba uklouzla na slupce banánu⁵⁰; u vtipu se naopak vtipař, vypravěč vlastnímu vtipu nesměje, a získá freudovskou slast až „par ricochet“, přes smích osoby třetí.)⁵¹

47 Německy je to *Millionär* a *Millionarr* (Narr = blázen).

48 Vtipů s podobnou technikou je mnoho. Freud uvádí třeba „alcoholidays“, v současnosti zase všichni znají výraz „workoholic“.

49 Heinrich Heine a Hirsch-Hyacint dají stejnou zkratku „H. H.“

50 Viz nejruznější scénky typu „Neváhej a toč!“

51 Viz podrobněji kapitolu VII (*Vtip a druhy komična*).

Lacan probírá Freudovy vtipy tak, aby s nimi mohl vysvětlit svůj graf, kde se protíná oblouk diachronického diskursu s obloukem synchronického kódu, ale to je problematika, do které se zde pouštět nebudu.⁵²

Už před zazněním vlastního vtipného slova („familionär“) si Lacan všimne, jak je uvozeno: nejprve odvoláním se na Boha⁵³, které podle Lacana jednak apeluje na nejvyššího svědka a jednak je ironické vzhledem k realitě (Hirš-Hyacint toho od Boha moc nedostává). Pak se v souvětí dvakrát objeví „docele“ či „úplně“, což je podle Lacana významné: celek, úplnost se vždy snažíme tvrdit právě tehdy, když není kompletní.

Poté už tedy centrální místo vtipu. Francouzsky zní: „d'une façon tout à fait *famillionnaire*“, tj. způsobem úplně *famillionnaire*, přičemž toto slovo je jednak adjektivem (způsobem *familionářským*), jednak substantivem (*familionář*).⁵⁴ I s odvoláním na vlastní Heinův vtip (citovaný Freudem z Heineho „Nápadů“), na *Millio-Narr*, vyvstává zde podle Lacana *speciální bytost*, kterou by šlo převést na francouzského „fat-millionnaire“, na „hloupě domýšlivého milionáře“. Jde o „bytost slovní“, zakotvenou v určité kulturní a literární tradici. Lacan zde cituje postavu *Miglionnaire* z Gideovy knihy „Prometheus špatně připoutaný“ (*Le Prométhée mal enchaîné*). Podle Lacana je to *Zeus bankéř*, který nemá možnost mít kvůli svému nezměrnému bohatství žádnou autentickou interakci.⁵⁵ Zeus řeší svou izolaci tak, že vezme do ruky obálku s bankovkou velké hodnoty, kterou na ulici upustí. Někdo mu ji úslužně zvedne. Zeus ho vyzve, aby na ni napsal nějakou adresu. Když to osoba udělá, Zeus mu dá druhou rukou pořádnou facku. Pak odejde a obálku pošle na uvedenou adresu. Tím podle Lacana sám neučinil žádný stranický výběr a současně kompenzoval „gratuitní“ (jen tak „pro nic za nic“, nemotivovaný) zlý čin (facku) darem, který s jeho osobou nemá co dělat (adresu vybral ten, kdo obálku s bankovkou zvedl).

Po představení „*Miglionnaire*“ Lacan uvádí: „A tak vidíme našeho Heinricha Heineho, jak vyvolal, se signifikantem *famillionnaire*, dvojí dimenzi – metaforický výtvar a vedle toho určitý druh nového metonymického objektu, *familionáře* ...“ (V, 52). Myslí se to patrně tak, že (*de façon*) *famillionnaire*

52 Narazíme na ni až daleko v textu v souvislosti s tzv. body či knoflíky prošívané (*les points de capiton*).

53 Lacan ho překládá zhruba: „Při Bohu, který mě má dát všechno dobré.“

54 Vzpomeňme si, že v němčině mohlo jít o adverbium nebo o substantivum, aniž by se udělala nějaká změna; v češtině jsme připojili do slova Bezdíčkovo „-sky“ nebo moje „-ně“; francouzský překlad, který by musel přidat (*famillionnaire*)*ment*, aby šlo o adverbium, se přídatku obratně vyhnul a význam adverbia (jak se choval Rothschild) nastavil předem výrazem „způsobem“ (jde o tzv. příslovečné určení způsobu), který už pak stačilo pojmenovat adjektivem. A toto francouzské adjektivum je současně substantivem, „milionářem“.

55 K tomu jsem směřoval, když jsem výše hovořil o dost neřešitelném postavení Salomona Rothschilda vůči Hyacintovi: co měl dělat, aby to nevyznělo trapně? Můžeme také vzpomenout na slavné a bohaté osoby, maskující se, aby nebyly na ulici nebo v restauraci poznány. Milionáři to mají těžké: nemohou si být jisti, zda se k nim lidé neobracejí kvůli penězům a odlesku slávy, a ne kvůli „nim samým“. Proto musejí devalvovat nebo se bavit jen mezi sebou.

(francouzsky bychom řekli, jako někdy Lacan, *famillionnairement*, tj. familiónářsky či familiónářně) představuje metaforický výtvor, zhuštění, zatímco *le famillionnaire* (ten familiónář) metonymické odštěpení, fragment z toho (který může nabýt samostatného života).

Metonymické úlomky nachází Lacan i v dalších asociacích k „famillionnaire“: viz *fames* jako hlad markýze Cristofora di Gumpelina po společenském povznesení; jeho marné dobývání *des femmes*, žen; *infámie*, kterou mu provede Hyacint, když namíchá projímadlo, po němž markýz dostane strašnou koliku, právě když mu konečně přijde zvací lístek od zbožňované: tady jde o infámní familiárnost fámula k pánovi. Atd.

Máme tedy metonymické zbytky, mnoho „cákanců“ smyslu (jak to jmenuje Lacan), máme metaforický výtvor „famillionnaire“, kolem něhož se ty první šíří – a pak tam musí být ještě něco, co je metaforou vytěsněné.⁵⁶ A to něco souvisí s osobou Heineho, s osobním významem: a Lacan (tamtéž, 53n) se vrátí k Freudovu příběhu o mladém Heinovi, zamilovaném do své sestřence – strýček milionář nechtěl chudáka do rodiny, a tuto rodinnou slepou uličku („l'impasse familiale“) považoval Heine za zradu od své milované, což ho pak uvedlo do kritické pozice vůči ženám obecně.

To, co je vytěsněné, je forma familiární, *familière*; famílie je překryta milionářem, abych tak řekl. Lacan: „... čím víc postupujete ve směru *famillionnaire*, čím víc myslíte na familiónáře, tj. na milionáře, jenž jaksi transcenduje – jak se stal něčím, co existuje jakožto bytost, ne už jen jakožto druh prostého a čistého znaku –, tím víc s ztrácí *famille* /rodina/ coby člen operující v tvorbě slova *famillionnaire*.“ (Tamtéž, 55)

Lacan se pak obrátí k slovníku (Littré) a zjistí, že slovo „familial“ (rodinný) bylo zavedeno až v roce 1891: předtím žádné adjektivum k „famille“ (rodině) neexistovalo. Objevilo se až s politickou pozorností, rodině věnovanou: viz „allocations familiales“, rodinné přídatky.⁵⁷ Co z toho plyne? Vlastně nic moc, kromě toho, že nalezení „famílie“ vyžadovalo ještě jeden krůček: přechod od „familier“ k „famille“.

Ale zpět k tomu, jak Freud zkoumá techniku vtipu, jinak řečeno, vtipovou práci, dál v rozvoji svého textu. Narazí přitom na vtip, opět slavný a opět od Heineho, který se vymyká oné metaforické tvorbě náhrad.⁵⁸

56 Jako byl vytěsněný „Signor“ v lapsu.

57 Francouzsko-český slovník uvádí skutečně pro „familier“ významy: důvěrný; dobře známý, běžný; nenucený; domácí, ale žádný přímo „rodinný“. České „famiální“ je patrně převzato z francouzského „familier“ (to zase pochází z latinského „familiaris“) a má v češtině stejný význam, nezahrnující přímo „rodinný“; pomáhá nám nicméně známost slova „famílie“.

58 To bude onen slíbený druhý vzorový vtip.

O Heinovi se vypráví, že se jednoho večera v jistém pařížském salónu setkal a bavil s básníkem F. Souliéem. Mezitím vstoupí do sálu jeden z pařížských finančních králů, jenž je srovnáván s Midasem – a nejen pro peníze.⁵⁹ Brzy je obklopen množstvím lidí, kteří s ním jednají s nejvyšší úctou. „Podívejte se přece,“ říká Soulié Heinovi, „jak se tamhle devatenácté století klaní zlatému teleti.“⁶⁰ Po jednom pohledu na předmět tolikeré úcty Heine téměř oprávněným způsobem odpoví: „Ó, ten je už určitě starší!“ (Fischer 1889, 82–83).

V čem tedy spočívá technika tohoto výborného vtipu? K. Fischer se domnívá, že ve slovní hříčce: „Tak může např. spojení ‚zlaté tele‘ znamenat mamon a rovněž modloslužbu, v prvním případě jsou hlavní věcí peníze, ve druhém obraz zvířete; může sloužit také tomu, aby označilo ne právě lichotivě někoho, kdo má velmi mnoho peněz a pramálo rozumu.“ (Ibid.) (stále Freud, SP 6, 43)

Freudovi se Fischerova interpretace oprávněně nezdá. A začne pracovat se svou „redukci“, která, jak už víme, nespočívá na zkrácení tvaru, ale na převedení znění vtipu do nějaké „původní“ podoby. Dostali bychom pro Souliého: „Vidíte přece, jak ti lidé obletují toho hlupáka jenom proto, že je bohatý!“ (Tamtéž, 44), a to přece už není vtipné. A také by při redukci, tj. při nahrazení sousloví „zlaté tele“ jeho rozložením, Heine nemohl odpovědět tak, jak odpověděl. To je však jen přípravná úvaha. Freud si především ihned všimne, že Souliého vtip, ten metaforický, je vtipem pouze částečným a že Heineho odpověď je mnohem vtipnější. „Zlaté tele“ se musí jako předpoklad Heineho vtipu zachovat. Freud pak zkusí redukci Heineho: „Ó, to už není žádné tele, to už je dorostlý vůl!“ (Freud, tamtéž), a cítí, že je to přesto ještě vtip.

Vhled do tohoto nového druhu vtípů však na probíraném případě podle něj znesnadňují „komplikované technické podmínky“ (čímž patrně myslí ono předchozí zhuštění od Souliého), a vydá se proto hledat do jednodušších vtípů, u nichž má intuici stejného ustrojení. Půjde o sérii židovských vtípů, z nichž vybírám jen jeden.

Zchudlý člověk si půjčí od zámožného; ten ho za chvíli vidí v restauraci, jak konzumuje drahou lahůdku. Dobrodinec je pobouřen tímhle rozhazováním „svých“ peněz. „Já Vám nerozumím,“ odpoví nařknutý, „Když nemám žádné peníze, nemůžu si dát lososa s majonézou, mám-li je, nesmím si dát lososa s majonézou. Kdy tedy vlastně mám jíst lososa s majonézou?“ (Tamtéž, 45)⁶¹

Tady už není žádná dvojnásobnost výrazu (jako byla u Souliého „zlatého telete“, značícího manon + hlupost). Odpověď chudáka vypadá logicky (ani, ani), ale jde jen o *fasádu*: je to odpověď *nelogická*. Rozhořčený boháč chudákovi

59 Asi tedy i pro omezenost, odhaduji.

60 Jde samozřejmě o biblickou narážku: zlaté tele je býček Apis ze zlata, kterému se Mojžíšův neposlušný lid klaněl ve svém starém náboženství s egyptskými zvířecími bohy, zatímco on byl na Sinaji u onoho nehmáatelného, jediného, duchovního boha.

61 Věčně živé téma. Mnoho lidí nechce dát almužnu bezdomovci, že by ji stejně jen propil.

vyčítá, že ten ve své situaci nemá právo dávat si lahůdky, ale ten dělá, že mu nerozumí a odpovídá na něco jiného.⁶²

Freud se vrátí ke „zlatému teleti“ a s uspokojením konstatuje shodu v mechanismu: „Soulié upozorňuje Heina na to, že se společnost v devatenáctém století klaní ‚zlatému teleti‘, právě tak, jak to kdysi dělal židovský lid v poušti. K tomu se přibližně hodí takováto Heinoва odpověď: ‚Ano, taková je lidská přirozenost, staletí na ní nic nezměnila‘, nebo jiné vyjádření souhlasu. Heine se ale ve své odpovědi odchýlí od nadhozené myšlenky, vůbec na ni neodpoví, chápe se dvojsmyslu, jehož je věta se ‚zlatým teletem‘ schopná. Aby zvolil postranní cestu, použije jednu komponentu té věty, ‚tele‘, a odpoví tak, jako kdyby důraz řeči Souliého padl na ni: ‚Ó, to není už žádné tele.‘ ... atd.“ (Tamtéž, 46)

Freud to nazývá změnou hlediska, *přesunem* psychického *akcentu*. V Lacanově terminologii jde o metonymii.

Jak tedy tento druhý vzorový vtip interpretuje Lacan? Nakonec ho ani moc rozsáhle nerozebírá, nýbrž se věnuje hlavně dovysvětlení a obhájení svého signifikantového pojetí rozdílu mezi metaforou a metonymií. (Dostává se mu, v kuloárech po ukončení přednášky, projevů neporozumění nebo nesouhlasu.)

Lacan (stále *Séminaire V*) souhlasí s Freudem, že vtip „zlaté tele-vůl“ spočívá v tom, že slovo „tele“ je použito ve dvou různých *metonymických kontextech*. Z onoho spočívajícího na teleti jakožto zlatém objektu *uctívání* se Heineho odpovědi přesuneme na zemědělský, řeznický a až kuchařský a kulinářský *dobytek*: takové mléčné tele je vyhlášená lahůdka. Zde (71) Lacan ještě hovoří o výchozím materiálu u Souliého jako o určité metafoře, ale později (tamtéž, 80) už to ani za metaforu v pravém smyslu nepovažuje, protože jde podle jeho Littrého slovníku o metaforu, která je zaběhlá v jazyce, a tedy jako metafora nepocítovaná. Podle Lacana bývá jako „zlaté tele“ označován pán ve zlaté vyšivaném oděvu a všemi obdivovaný.

To samozřejmě připomíná mnou citovanou „upadlou“ metaforu „moře turistů“ – a v této spojitosti i mou připomínku, jak jí šlo jednoduše aktualizovat, oživit. To potom nastoluje otázku, zda tady Lacan nemohl dál uvažovat nad tím, jestli to není právě Heineho doplnění (o odrostlém teleti), které tuto metaforu oživí: jistěže ano. (To samozřejmě neznamená, že bez takové oživené metafory nemůže fungovat metonymický vtip: viděli jsme u „lososa s majonézou“, že může; ne ale bez druhé možnosti, bez možnosti přesunout akcent věty.) Je přitom docela zajímavé, že si zpočátku tím, co to Soulié vlastně *všechno* řekl, nebyl jist sám Freud, protože zvolal: „Heinovu vtipu tedy zbývá, aby

62 Popsal bych to ještě tak, že chudý bonviván klade právě jako své právo, ba vitální nutnost a samozřejmou danost „lososa s majonézou“: to přece existuje, je to tady, losos s majonézou, a jí se to. A pak už se dojde k jediné možnosti, jak si ho dát: když on peníze má. Bohatý dárcer naopak tuto možnost „lososa s majonézou“ svou výčitkou popře.

„zlaté tele“ použil již ne metaforicky, nýbrž aby je vztáhl na samotného finančního krále /dorostlý vůl/. Pokud však tento dvojsmysl nebyl obsažen už v Souliého poznámce!“ (Freud, SP 6, 44) A obrátil se hledat v jednodušších vtipcích.

Lacan každopádně pokračuje ve vysvětlování auditoriu, co myslí metonymií, a uvede několik příkladů. Mějme třeba poměrně známé sousloví „třicet plachet“ místo „třicet lodí“: podle Lacana se tím nic nezíská, není jasné, co si s tím počít. Lodě většinou nemají jen jednu plachtu, tak co se zde vlastně počítá? „Plachta“ je zde v jednom hotovém signifikantovém řetězci s „lodí“, k žádnému nahrazení (na rozdíl od metafory) nedojde.⁶³ Podobně výraz „vesnice o třiceti duších“, „... kde duše jsou umístěny jako stíny toho, co představují, lehčí než výraz sugerující příliš velkou přítomnost obyvatel. Tyto duše, podle názvu jednoho slavného románu, mohou být ještě, víc nežli bytostmi, které tam nejsou, dušemi mrtvými.“ (Lacan V, 75) –ale právě tady opět, tvrdím, se k něčemu zajímavému směřuje: za podmínky, že se pokračuje, že se první metonymie, pokud to vůbec metonymie byla, rozvíjí. Lacan podle mě dělá ve své úvaze chybu: i kdyby byla duše jen stín obyvatele, tak je to oslabení jaksi v reálu, v referentu, ale ne ve významu! Výraz „mrtvé duše“ je významem přímo nabit: může znamenat mnoho věcí a přinejmenším obsahuje negaci pojetí duše jako „nesmrtelné“.

Lacan pak chce svoje hledisko prokázat pomocí realistických románů, které by s metonymií měly, podle indikace Romana Jakobsona, operovat. Cituje pasáže z Maupassantova *Miláčka*, z nichž vybírám jen následující: „Přinesli ústřice z Ostende, drobné a tlusté, podobné ouškům zavřeným v skořápkách, rozplývající se mezi patrem a jazykem jako slané bonbónky. Po polévce pak podávali pstruha, růžového jako dívčí tvářička /la chair = masíčko/.“⁶⁴ (Tamtéž, 70) Lacan to nazývá *diplopií*, dvojím viděním, kdy pohled osciluje mezi kontextem lahodných potravin a kontextem erotických potěšení. Abych řekl pravdu, vůbec nevím, jak to posoudit. Kde je zde metonymie? Ústřice ≡ ouška na základě podobnosti, to je první přirovnání (a není to náhoda metafora?), pak cumlané bonbóny ≡ cumlaná ouška, pak růžové maso pstruha ≡ růžové masíčko dívky.⁶⁵

Co tím chci říci. Mám pocit, že se zde mluví o dvou věcech, jednak o metonymii ve smyslu rozvíjení kontextu řekněme po linii kulinářské, kam spadají lahodné potraviny v sérii (nebo to ještě ani není metonymie?), a potom o metonymii nebo metafoře ještě ve smyslu paralelního rozvíjení kontextu erotiky, a to přesuny, šipkami od prvků prvního kontextu do tohoto druhého. O kterém z těchto dvou postupů Lacan vlastně mluví? Každopádně zde vzniká

63 Na druhé straně je plachta to, co je na obzoru vidět jako první a co většinou bíle svítí; teprve pak přijde trup lodí. Takže se zde podle mne určitý posun přece jen nabízí.

64 de Maupassant, Guy. *Miláček*, přel. Břetislav Štorm, Praha: Odeon, 1968.

65 Jako jiný příklad podobného řekněme paralelismu lze uvést *Intermezzo I* z Máchova *Máje*, kde jsou prvky sociálního pohřebního rituálu suplovány nesociálními, většinou přírodními elementy: pohřební zpěv obstarají žáby z bažiny, pohřební hudbu vichr, truchloroušky mlha atd.

docela silný poetický efekt, když se takto nabídnou pro srovnání dvě série různého řádu. Získá se tím velmi mnoho.

Lacan (V, 80–81) uzavírá svoje srovnání metafory vs. metonymie tak, že metafora je řádu *smyslu*, zatímco metonymie řádu pádu, degradace, minimalizace smyslu. Co je pro něj opakem smyslu? Je to *hodnota*, „la valeur“. „Ta se vztahuje na rozmanitost objektů, už ustavených řečí, kdy se zavádí magnetické pole potřeby každého s jeho protiklady.“ (Tamtéž, 81) – zatímco metafora neoperuje na úrovni *potřeb*, nýbrž *přání*. (K tomu bych ovšem musel zavést Lacanovo pojetí triády „potřeba – přání – žádost“, což zde nebudu dělat.) Pojetí hodnoty, jakožto *abstrakce od smyslu*, nachází Lacan v Marxově *Kapitálu*.

Tím končí nástin Původní knihy, a můžeme konečně přejít té Pravé.

„PRAVÁ“ KNIHA

1. SEN INJEKCE IRMĚ

1.1 FREUDOVA EXPOZICE SNU INJEKCE IRMĚ⁶⁶

Předmluva

V létě 1895 jsem měl v psychoanalytické péči jednu mladou dámu, která byla se mnou a mou rodinou ve velmi přátelském poměru. Pochopitelně, takové smíchání vztahů se může stát pro lékaře, a zejména pro psychoterapeuta, zdrojem nejrůznějších pozdvižení /*Erregungen*/. Osobní zainteresovanost lékaře je větší, jeho autorita menší. Neúspěch by mohl ohrozit staré přátelství s příbuznými nemocného. Léčba skončila částečným úspěchem⁶⁷, pacientka se zbavila hysterické úzkosti /*Angst*/, nikoli však všech svých somatických symptomů. Nebyl jsem si tehdy ještě plně jistý ohledně kritérií, kterými se vyznačuje definitivní vyřízení hysterického chorobopisu, a navrhoval jsem pacientce řešení /*Lösung*/, které jí nezdálo přijatelné. Za takovéto neshody jsme kvůli letním prázdninám léčbu přerušili. – Jednoho dne mě navštívil mladší kolega, jeden z mých nejbližších přátel, který pacientku – Irmu – a její rodinu navštívil na letním bytě. Zeptal jsem se ho, v jakém stavu ji našel, a dostal jsem odpověď: Je jí líp, ale ne úplně dobře. Vzpomínám si, že mě slova přítele Otty nebo ten tón, jímž je řekl, popudily. Měl jsem pocit, že v nich slyším výčitku, že jsem toho pacientce nasliboval příliš, a – právem či neprávem – jsem si Ottovo domnělé vyhranění se proti mně vysvětloval vlivem příbuzných pacientky, kteří, jak jsem předpokládal, nikdy mou léčbu neviděli rádi. Svůj trapný /*peinlich*/ pocit jsem si ostatně neujasn timer, nijak jsem ho ani

---

66 U tohoto základního snu *Injekce Irmě* používám svůj vlastní, pracovní překlad, kam včleňuji některé německé výrazy. Vycházím přitom zde i jinde z německého originálu *Traumdeutung* z roku 2013, který odpovídá vydání z roku 1925. Jinak při citování *Výkladu snů* pracuji se skvělým, velmi přesným a křížovými odkazy a vysvětlivkami vybaveným překladem Otakara Vochoče (Freud, SP 2/3, 1998); kromě toho cituji v případě *Injekce Irmě* ještě překlad Otty Friedmanna z roku 1937 (podle reprintu z roku 2005). Vochočův překlad cituji většinou jako *Výklad*, německý originál pak jako *Traumdeutung*. Tento poslední výraz (*Traumdeutung*) pak používám i mimo citování coby označení tohoto Freudova díla obecně (podobně, když mluvím o *Jenseits*, mám na mysli spis *Mimo princip slasti*, ať už německy nebo česky.) – Freudovy původní poznámky pod čarou jsou ty kurzívou, moje obyčejným písmem.

67 Tj. částečným neúspěchem.

nevyjádřil.⁶⁸ Téhož dne večer jsem pak ještě sepsal Irmin chorobopis, s tím, že ho předám, jakoby k svému ospravedlnění, dr-ovi M., jednomu z našich společných přátel, který byl tehdy v našem kruhu osobností udávající tón.⁶⁹ Následující noc (spíše až k ránu) jsem měl sen, který jsem si bezprostředně po probuzení zapsal.⁷⁰

Sen z 23. na 24. července 1895

Velká hala – mnoho hostí, přijímáme /empfangen/ je. – Mezi nimi Irma, kterou si hned беру stranou, abych jí, jaksi tím odpovídaje na její dopis, vytkl, že ještě nepříjala to „Lösung“ /„řešení“ a současně „roztok“/. Říkám jí: Jestli máš ještě nějaké bolesti, tak je to opravdu jen tvoje vina. – Odpoví: Kdybys věděl, jaké mám bolesti v krku, břiše /Leib/ a žaludku, celou mě to stahuje.⁷¹ – Vylekám se a prohlížím si ji. Vypadá bledá a odulá /gedunsen/⁷²; napadá mě, že nakonec možná opravdu přehlížím něco organického. Vedu ji k oknu a dívám se jí do krku. Ona se přitom trochu zdráhá jako ženy, které nosí umělý chrup. Myslím si, že toho přece nemá zapotřebí. – Ústa se pak ostatně dobře otevrou, a vpravo nacházím velkou bílou skvrnu /Fleck/, a jinde zas vidím prapodivné řasnaté /krausen/ útvary, které evidentně napodobují nosní mušle /Nasenumscheln/, rozsáhlé šedobílé strupy. – Rychle k sobě volám dr-a M., jenž vyšetření zopakuje a potvrdí... Dr. M. vypadá úplně jinak než obvykle; je velmi bledý, kulhá, na bradě nemá vousy... Teď vedle ní stojí také můj přítel Otto, a přítel Leopold ji proklepává přes živůtek /Leibchen/ a říká: Vlevo dole má ztemnění /Dämpfung/⁷³, poukazuje také na infiltrovanou kožní partii na levém rameni (což i přes šaty cítím stejně jako on)... M. říká: Nepochybně je to infekce, ale to nic; přidá se ještě dyzenterie a jed se vyloučí... Také okamžitě víme, kde se ta infekce vzala. Přítel Otto jí nedávno, když jí nebylo dobře, dal injekci obsahující nějaký propylový preparát, propylen ... kyselinou propionovou... trimethylamin (jehož vzorec vidím před sebou tučně vytištěný)... Takové injekce se nedávají tak lehkovážně... Ani ta stříkačka nebyla pravděpodobně čistá.

Tento sen má před mnoha jinými sny jednu přednost. Je ihned jasné, na jaké události předchozího dne navazuje a jaké téma pojednává. O tom informuje předmluva. Zpráva, kterou jsem dostal o Irmině stavu od Otty, chorobopis,

68 Tohle je nenápadná a zajímavá souvislost: znamená to, že svůj pocit vlastně poznáme až na základě výrazu ven, naší (behaviorální) reakce? Viz moje vstupní poznámky o zprávách docházejících nám do vědomí.

69 Případá mi to trochu zvláštní. Před kým se Freud brání? Očekává, že by ho mohla napadnout rodiny Army? Nebo to spadá čistě do lékařské etiky a zvyku dělat konsilia? (Jak uvidíme později, byla postava dr-a M. pro Freuda velmi významná.)

70 To je tedy ten první sen, který jsem podrobil zevrubnému výkladu.

71 „es schnürt mich zusammen“: „šněruje mě to dohromady“. Vochoč i Friedmann: „svírá mě to“.

72 Či „nateklá“, u O. Friedmanna „napuchlá“, u O. Vochoče „odulá“.

73 Jde o tzv. pokleповé ztemnění.

na němž jsem pracoval až hluboko do noci, to pak zaměstnávalo moji duševní činnost také během spánku. Ale navzdory tomu, ani ten, kdo předmluvu četl a kdo se seznámil s obsahem snu */Inhalt des Traumes/*, by nemohl tušit, co ten sen znamená. Ani já sám to nevím.⁷⁴ Překvapují mě symptomy nemoci, na které si mně Irma ve snu stěžuje, protože to nejsou ty, na něž ji léčím. Usmívám se nad nesmyslnou injekcí s kyselinou propionovou a nad útěchou ze strany dr-a M. Sen se mi zdá, když se přibližujeme k jeho konci, temnější a stěsnanější než na svém začátku. Abych se dozvěděl význam toho všeho, musím se odhodlat k zevrubné analýze. (*Tramdeutung*, 123–125)

1.2 VSUVKA: MŮJ „NEZÁVISLÝ“ VÝKLAD

Dovolím si zde rozsáhlejší vsuvku.

Freud předtím, než nás provede tímto „vzorem pro sen“ (*Traummuster*), upozorní na dva řecké laické, lidové či zlidovělé postupy výkladu, v dějinách se vyskytnuvší. Má proti nim určité výhrady, ale jsou – už definičně – bližší jeho názoru než dobová věda, „...neboť pro ni není sen vůbec žádným duševním aktem, nýbrž jen somatickým procesem, který se projevuje znamením */Zeichen/* v psychickém aparátu“ (*Traumdeutung*, 113) – pak samozřejmě není co *vykládat* v pravém smyslu tohoto slova.

První z těchto metod nazývá Freud *symbolickým* výkladem. Jeho specifikum je v tom, že se uchopí *celek* snu a tomuto celku se hledá nějaká vhodná, srozumitelnější *analogie* v reálu. Sen ovšem nesmí být moc zašmodrchaný. Příkladem zde je výklad, který dal biblický Josef faraónovi: sedm tučných krav, po nichž přijde sedm hubených, které ty tučné sežerou, symbolizuje ve formě předpovědi sedm úrodných let v Egyptě, po nichž přijde sedm let hladových, které přebytky z úrodných let zlikvidují. (Symbolický výklad bývá často výkladem prorockým.⁷⁵) Také umělé, umělecky vystavené sny v beletrii bývají podle Freuda určeny k tomu, aby si je čtenář vyložil symbolicky.

Druhý výklad je znám jako „šifrovací metoda“ (*Chiffriermethode*). Ta je Freudovi bližší, protože nejenže připouští smysl snu, ale postupuje v jedné podstatné věci stejně jako on: nechápe se celku snu, nýbrž jeho text rozloží na kusy, na části. Metoda je ztělesněna ve známých lidových snářích (*Traum-*

74 Freud zde samozřejmě zpřítomňuje svou neznalost před rozbořem: na jeho konci ví.

75 Sny svádějí k přesvědčení o tom, že jsou prorocké. Příklad nikoli z terapie, ale z běžného života. Jedné starší ženě se zdá, že manžel na její rakev položí pugét květin – ona to však odmítne se slovy, „Nikdy jsi mi kytky nekupoval, tak si to nech i teď!“. Následující den jdou spolu na nákup do supermarketu, a manžel jí překvapivě koupí obrovskou kyticí. – Samotné splnění přání v reálu není tak zázračné, protože k němu pravděpodobně podněcovala celá ranní interakce při vědomí proběhnuvšího snu, chování manželky v supermarketu atd. Ve snu samém je komicky nápadná pozice snící: tak je mrtvá nebo není, když takto odmítá? Je víc než živá, je věčně živá, je *nesmrtelná* (a manžel reaguje v reálu správně).

buch), kde se překládají jednotlivé prvky snů do stavů v reálu, v bdění: tak např. „dopis“ v jednom Freudovi známém snáři znamenal „mrzutost“ (*Verdruß*) a „pohřeb“ zase „zasnoubení“ (obojí je psychologicky docela pronikavé!⁷⁶). To je první důležitý bod.⁷⁷

Druhý. Běžné snáře aplikují dešifrovací klíč mechanicky (viz výše zmíněný příklad). Tento nevhodný, strnulý moment opravuje metoda Artemidóra z Efesu, který požadoval, aby se na výkladu podílel sám snící. Totéž požaduje Freud od svých pacientů, a přitom zde opět funguje pouze technika rozdělení na části: když po svých snících chce, aby mu něco řekli k celku snu, nic je nenapadá, ale když k vyzve, aby šli po kouscích, dostane se mu od nich řady nápadů, jež lze nazvat jako „postranní myšlenky“ (*Hintergedanken*, myšlenky vzadu, tajné).

Z Freudova požadavku *účasti snícího na výkladu* se pro některé odborníky stalo *dogma*. Když jsem se před desítkami let ucházel o tréninkovou analýzu, tak jsem pyšně svému analytikovi *in spe* interpretoval jeden sen, jehož znění nám vyprávěl na přednášce. Nezajímalo ho to, s tím, že o smyslu rozhoduje snící pacient. Podobně jeden známý psychoterapeut v rozhovoru pro magazín zcela odmítl sám nějaký sen interpretovat, odvolává se na totéž. Toto dogma s sebou ještě nese, na můj vkus sentimentální, argument údajné převahy pacienta nad terapeutem: my, terapeuti, nikomu nic nevnucujeme, jsme víc než demokratičtí.

Přitom je řada, byt' drobnějších snů, které Freud v *Traumdeutung* vykládá bez aprobace snícího, a je si přitom smyslem zcela jist. Dál je třeba vzít v úvahu obecně platný hermeneutický kánon, že text je třeba vyložit „lépe než sám autor“. Zde je možné namítnout, že sny jsou oblastí velice zvláštní

76 Navíc, jak vidíme, docela to předznamenává i obsah nám už známého, rozebíraného snu o Irmě (Ottova zpráva, „dopis“ Freudovi).

77 Výraz „symbolický“ je zde přitom zavádějící. V obojím, v „symbolickém“ výkladu i v následující „šifrovací“ metodě, jde o to, že se nevyžaduje účast snícího. Když se ovšem posuneme do vlastního Freudova výkladu snů, pak se tam výraz „symbolický“ používá *de facto* na šifrovací metodu, kdy jednotlivé prvky, signifikanty znamenají určité významy, signifikáty. Laici se právě proto myslí, že Freudova metoda je tupe stereotypní (ale je přitom legrační, že platí; např. v mé zkušenosti, když je v ženském snu voda, tak vždycky značí porod; jinak Freud uvádí např. broučci a havěť = děti; prodlužování = erekce; lysost, vypadnutí zubu, stětí hlavy = kastrace; schody, žebříky = sexuální styk; podlouhlé a ostré předměty = penis; bedny, jeskyně, kamna, schránky, tašky atd. = vagína). Když se takto nastolí dualita symbolický výklad vs. účast snícího, vede to pak k chybnému závěru, který je automaticky přejímán: že existují jen tyto dva postupy. (Uvidíme, že ho bude přejímat E. Erikson ve svém „Outline of dream analysis“, kde jedinými spoji mezi manifestním a latentním materiálem jsou pro něj asociace a symboly). Ve skutečnosti jsou ale hlavní metodou výkladu snu, jako každého jiného textu, propoje uvnitř textu snu samého. Uvidíme dále, že když je nějaká dospělá žena „odulá“, „svírá ji to“ plus další indikace, pak bude asi „těhotná“! Je to jako s básní: když překladatel na základě různých indikací nepochopí, že Verlainova „Podzimní píseň“ není obecně „podzimní“, ale specificky „dušičková“, že vychází z haiku-situace u hrobu drahé osoby, tak ji nepřebásní správně.

komunikace a že zde tento kánon platit nemusí. Nicméně se mi v praxi výkladu snů stávalo, že jsem měl pocit, že platí i zde. Bylo to zejména v případě jedné klientky, jež ke mně chodila po řadu let a snaživě nosila sny: věděla, že mě jejich výklad extrémně těší. Nabyt jsem postupně jistoty, že tyto sny i sní na mou adresu, tak, aby mi je mohla podat jako hádanku, ale že přitom ne vždy uhlídá, kam až zajít, a přece jen nechtě prozradí něco navíc; na druhou stranu je však možné, že i tyto určité „transgrese“ měla nevědomě pod jakousi kontrolou a že se jí dařilo mě vlastně obratně obelstít.

Chtěl bych nyní vyzkoušet, kam až by se dalo dostat v interpretaci Freudova snu, a to na základě předchozí Freudovy předmluvy plus znění jeho vlastního snu. Přitom ovšem za pomoci toho, že bych šel do výkladu jednotlivých částí, jak se do toho ostatně Freud už za moment pustí, oznámiv, že se musí „odhodlat k zevrubné analýze“.

Objektivitu mé zkoušky samozřejmě zpochybňuje fakt, že jsem Freudovu interpretaci asi před třiceti lety četl a vlastně nevím, co si z ní pamatuji; nedávno jsem četl interpretaci Lacanovu, které jsem plně na první čtení neporozuměl (ale uvidíme později, zda s ní budu v souladu). Vycházím aktuálně z vlastních poznámek ke svému čtení před určitou dobou pro studenty a další věci přidávám jen natolik, nakolik mi vyplývají z textu snu, a nikoli z toho, co vím dál.⁷⁸

Nebudu přitom uvádět jenom to, čím bych si byl jistý, ale i nápady, které možná budou později Freudem vyvráceny. (Vyvráceny uspokojivější interpretací: připomínám, že tvrzení autora jakéhokoli textu, včetně textu snu, není, hermeneuticky uvažováno, žádnou konečnou, rozhodující instancí – rozhoduje vždycky text sám.)

Injekce Irmě se zjevně dělí na několik scén, vymezených hlavními pohyby kamery, filmovými střihy: I. Přijetí v hale, rozhovor s Irmou; II. Inspekce ústní dutiny; III. Konsilium doktorů; IV. Vzorec trimethylaminu + závěr o stříkačce. Už je nám také zřejmé, že se jím celým táhne jazyková ekvivalence, daná slovem „Lösung“ (Freud sám ho dává v originále znění snu do uvozovek): je to „řešení“, Irmě Freudem nabízené v předmluvě i ve snu, ale současně i „roztok“, obsah injekce s trimethylaminem, kterou, jak se dozvídáme na závěr, jí dal Otto svou nečistou stříkačkou.

Scéna I. Přijetí v hale, rozhovor s Irmou je poměrně realistický obraz z nějakého filmu, i když si člověk říká, o jakýchžto velkopanských rozměrech se zde mluví?! To jsou Freudovi takoví boháči, aby si pronajali cosi jako palác?,

⁷⁸ I pro další text celé této knihy platí, že je psán postupně, jak do tématu pronikám. Neznám nyní např. další interpretace, které později uvádím jako tu Eriksonovu nebo Anzieuho.

to mají takové množství přátel? (Nebo jde o něco dost grandiózního, co má zastupovat „svět“, „veřejnost“, „společnost“?)

Po perspektivě z dálky přejde kamera na dvojici Freud – Irma; snící se zde tedy vidí v akci. Tato dvojice se izoluje stranou se svým problémem a nejšířší okruh halý se už neobjeví. Tykají si (ostatně víme, že Irma, určitě také židovského původu, patřila do okruhu rodiny; možná se k ní Freud dostal přes svou manželku, a to s tím, aby její kamarádku zkusil vyléčit)⁷⁹. Ihned se zde začne probírat konflikt, který nám oznámila už předmluva ke snu. Ale co ta zmínka o jakémisi dopisu, na nějž teď Freud jako by v konverzaci odpovídal? Irma mu o svém stavu z letního bytu psala ještě předtím, než on obdržel další zprávu přes Ottu? Možná ano. Nebo jde o neexistující, fiktivní dopis, který zde nahrazuje Ottovu zprávu? To je asi pravděpodobnější, a Ottova zpráva z předchozího dne by touto náhradou byla vytěsněna – ne ve svém obsahu, ale ve svém autorství. (Je to komické, ale víme z Freudova úvodu k metodě výkladu, že „dopis“ v šifrovací metodě znamená „Verdruss“, „vopruz“.)

Snící Freud ve snu tedy zopakuje svoji výčitku z doby neshody před letním bytem (její chyba, nechce přijmout navrhané „Lösung“, analogicky jako by nebrala předepsané léky, a pak se divila, že je jí dál špatně). Irma kontruje, abych tak řekl, metonymicky a výrazně „žensky“⁸⁰: Freud mluvil o *vině* za bolesti, a Irma mu z toho uhne na *intenzitu* bolesti. A výběr bolestí je zjevně takový, že to Freuda vyleká, a začne pochybovat, zda se nespletl v určení etiologie: co když ne hysterie, ale organická afekce?! Tím se (metaforicky) posune slovní, psychotherapeutické „řešení“ (Lösung) do fyzikální podoby „roztoku“ (Lösung), v níž pak bude až do konce vystupovat.⁸¹

U popisu, jak to Irmu „stahuje“ („es schnürt mich zusammen“) kolem břicha, těla, „života“ by člověk možná myslel na dobovou šněrovačku, ale když se k tomu přidá že je Irma „bledá a odulá“, napadá mě jednoznačně *těhotenství*. Ten pocit „stahování“ sugeruje vnější tlak na stěnu těla, ale může jít naopak o vnitřní tlak – když má člověk plné břicho, tak ho vnější obal taky vlastně „stahuje“.

Pod vlivem nápadu na těhotenství se mi pak Irmino zdráhání otevřít pusu začíná posouvat do jiné než ORL prohlídky, a sice do té *gynekologické*. Aspoň předpokládám, že vůči té se ženy chovají dost zdráhavě. (Ale už i ta ORL během

79 Zatímco začátek vypadal jako „top of the world“, teď už se nám zde bude objevovat spíše židovská komunita. I v ní musí Freud nějak obhájit svoje místo, nejen mezi antisemitskými autoritami Vídně.

80 To není nějaký můj šovinismus, cítím něco podobného u Freuda (a znám z jeho jiných prací někdy trochu depreciativní postoj k ženám).

81 V češtině není mezi „roztokem“ a „řešením“ citit žádná spojitost. Německé „Lösung“ jakožto „roztok“ má starogermánský kořen v „los“ (anglické „less“, celkově „bez“, směřující k „uvolnění“) a je podle Dudenu zkratkou z původního chemického „Auflösung“, zatímco pro „Lösung“ jakožto „řešení“ nachází Duden (jestli tomu dobře rozumím) další souvislost také k „Los“ (los, nebo jako „Losung“ též heslo).

slavnosti s mnoha hosty, stále ve velké hale, je dost bizarní, tedy snová.) Umělý chrup by pak hrozil dotvořit fantazii, kde vystupuje kastrující „vagina dentata“.

Scéna II. Inspekce ústní dutiny je stříhem do jiného prostoru. Brána se otevřela a my tam více než jen nahlížíme: je to cosi jako cesta malého Nautilu s kapitánem Nemo prapodivnou podmořskou krajinou. Jaká je to vlastně dutina, ta úst, nebo ta ženských rodidel? Připomíná to Rilkoovo putování malého chlapce v horečkách prehistorickými útroby matky (v básni nahrazují střízlivou genealogii rodu): „Miluje tedy, / sestoupil do mnohem starší krve, ve strže, tam kde / leželo ono děsivé, ještě sycené otci ...“ (třetí Elegie z Duina).⁸² Není ta velká bílá skvrna právě jakési uložené semeno? Co jsou ony „řasnaté útvary“ („krause Gebilde“)? Kde se tam vzala podobnost s „nosními mušlemi“?⁸³ Jsou to chorobné novotvary, nebo zárodky života? A co ty šedobílé strupy?⁸⁴

Každopádně to celé vyhlíží hodně „unheimlich“, abych použil jeden Freudův výraz známý odjinud: je to tak blízké a současně tak cize hrozné, tak hrozně cizí.

Snící odtud prchá do své komunity židovských kolegů, lékařů. Stříh a návrat do závěru scény I., kdy je stranou davu hostí (ti zmizeli) u okna vyšetřována Irma.

Scéna III. Konsilium doktorů. Na pomoc si tedy snící volá nejprve onu autoritu, pro niž předchozího večera sepisoval Irmin chorobopis: aby ho dr. M. nějak zaštitil, asi v tom smyslu, že Freud nic organického u Irmy nepřehlédl (viz scénu I.). Dr. M. vyšetření zopakuje a potvrdí, tedy potvrdí Freudovu předchozí prohlídku. Ale co se tady má potvrdit? Že tam jsou ony tři podivnosti (bílý flek, řasnaté útvary, šedobílé strupy)? To je přece vevnitř vidět, to by tam našel každý! Kde by tady mohlo dojít k neshodě? K neshodě by mohlo dojít při *diagnóze*, ale žádná tady nepadne, a Freud a dr. M. se spokojí s tím, že tuto prapodivnou krajinu akceptují.

Že dr. M. vypadá jinak než ve skutečnosti, s tím jsem při prvním čtení nevěděl, co si počít; klienta bych se asi normálně zeptal, kdo že mu ten zjev tedy připomíná. Od Freuda se později dozvíme, jaká konkrétní postava z jeho okolí se sem přimísila. Pak by se dalo zpětně uvažovat, jestli i „nová“ Irma (bledá a odulá) nebyla také nějak namíchaná, ale to už mi sem asi proniká znalost, tj. vzpomínka, co k tomu uvedl Freud sám.

82 Můj překlad v knize Rilkoovy „Duineser Elegien“ (2019, 210).

83 Jiný název pro nosní mušle je „skořepy“; jsou v počtu tři: horní, střední a dolní; horní a střední skořepa jsou součástí čichové kosti, dolní je samostatná; skořepy jsou zakroucené, vdechovaný vzduch se tak roztočí a prach zachytí hlenem sliznice (jako by to byly svého druhu malé pochvy). Nevím, zda Freud vidí všechny tři. – Možná jsem zde kvůli „mušlím“ asocioval vpředu podmořský Nautilus.

84 „... to koryto vyschlé někdejších matek...“ (opět Rilke v mé knize, 210).

Zjevují se (a trojici s dr-em M. tvoří) přítel Otto a přítel Leopold. Tohle je poměrně literární postup, známý v podobách jako Sherlock Holmes a dr. Watson, Don Quijote a Sancho Panza. Většinou bývají tyto dvojice rozdílné až kontrastní (Rosencrantz a Guildenstern jsou ovšem stejní, jen se doplňující darebáci). Uvidíme dále. Leopold dělá dojem pečlivého s tím proklepáváním a poukazováním na infiltraci, s nimiž Freud jakožto s nálezy souhlasí. (Ale to píše možná už na základě znalosti Freudovy interpretace.) Nevíme ovšem o infiltraci, o průnik čeho, by se mělo jednat. Je to snad stejné svinstvo, jako se našlo v ústní dutině, a šíří se teď po těle?

Prohlídka se koná přes šaty, a touto svou cudností až prudérností je v protikladu k ORL – gynekologickému vyšetřování dutiny.

Dr. M. konečně vynáší diagnózu „infekce“⁸⁵, ale dál hovoří o „vyloučení jedu“, když se přidá „dysenterie“. Je to lékařsky zřejmě úplně pomýlené: dysenterie je střevní úplavice, a jak by se takovým průjmem mohla zbavit pacientka infiltrací ze tkání? Je to divné i z hlediska asociací: „jedem“ nazývá Baudelaire⁸⁶ občas semeno a z druhé strany zas existují dětské teorie sexuality, podle nichž se děti rodí jako stolice.

Pak sem ještě tedy patří bezprostřední obvinění, na němž se zřejmě všichni shodnou, aniž by bylo třeba cokoli říkat: za Irminy (asi nové) potíže může Otto. Freud je ospravedlněn, jde o organickou nehodu, ale nezpůsobil ji on.

Scéna IV. Vzorec trimethylaminu + závěr o stříkačce. Jde o další zásadní stříh, ocitáme se na papíře či na jiné ploše, kde se Freudovi typograficky zjeví to, co by mohlo být řešení, „die Lösung“ toho všeho; a je to chemický vzorec roztoku, „der Lösung“. Než se tento vzorec pro tri-methyl-amin prezentuje, probíhá co? Právě cosi jako jeho hledání: „nějaký propylový preparát, propylen /1. nápad/... /tečky dalšího přemýšlení/ kyselinu propionovou /2. nápad/ ... /další přemýšlení/ trimethylamin (jehož vzorec vidím před sebou tučně vytištěný) /3. nápad = finální řešení/“.

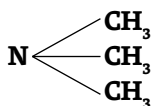
Podívejme se tedy k chemikům, co to je za 3 látky. Propylen (propen) má sumární vzorec C_3H_6 , v jehož struktuře vystupuje skupina CH_2 a skupina $H - C - CH_3$. Jde o bezbarvý plyn bez zápachu, někdy může být cítit po česneku; je extrémně hořlavý.

Kyselina propionová (propanová kyselina) má sumární vzorec $C_3H_6O_2$, kde ve struktuře nacházíme opět skupinu CH_3 , skupinu CH_2 a skupinu $COOH$. Je to bezbarvá kapalina s dráždivým zápachem.

85 Máme dvě podobně znějící slova „Infektion“ a „Injektion“ (ve Freudově interpretaci se k nim ještě přidá „Affektion“).

86 A, závratná slast! / Těmi rety novými, / Víc zářivými, krásnými, / Ti, sestro, můj jed vestříkat. (Té, která je příliš veselá)

Trimethylamin (TMA) má sumární vzorec C_3H_9N , a je tvořen 3 skupinami CH_3 vázanými na dusík N. Freud mohl tedy spatřit něco takového:

Trimethylamin údajně vzniká rozkladem organické hmoty a v lidském těle je vytvářen střevní mikroflórou; je to také hlavní látka způsobující zápach z úst a zápach spojovaný s hnitím masa a některými infekcemi. V reálu by to tedy muselo dost páchnout. Něčím to smrdí možná i obrazně.

Za zmínku stojí, že skupinu $-CH_3$ (*methyl*), která se opakuje ve všech třech případech, třikrát u třetího, lze opět rozepsat na trojku: 3 H vázaná na C. Máme už pak těch trojek ve snu docela dost: 3 nosní mušle v ústech, pak 3 doktory (mimo Freuda), pak 3 nápady na methylové sloučeniny a nakonec dvojnásobně trojkový vzorec tri-methyl-aminu. Přičemž tento vzorec možná kopíruje, co se vidí při inspekci Irminých úst: velká bílá skvrna (N) a tři řasnaté útvary ($-CH_3$). N je dusík, který má v němčině stejnou konotaci jako v češtině: je to „Stickstoff“, dusivá látka. Dušení a stahování se vyskytlo jako Irminy příznaky.

Dále by šlo sledovat jméno „Irma“ (pokud to není krycí přejmenování, jako že určitě je⁸⁷): všechna písmena jejího jména (I, R, M, A) se vydají do slova „trimethylamin“ (a možná je tam těch jmen víc). Je tedy trimethylamin správným řešením pro případ „Irma“?

Za potíže přitom může Ottova špinavá stříkačka, což po těch těhotenských a gynekologických souvislostech zní dost sexuálně.

Vyplývá nám z toho jasný celkový smysl? Možná ne úplně přesně, ale hlavním traktovaným tématem zde je postoj lékařů k ženským pacientům a chování pacientek k nim, sycení této interakce sexualitou a možným sváděním a podváděním ze strany žen. Žena s jejím děsivým nitrem, schopným oplodnění a plození, je záhadou, marně popíranou snahami o diagnózu.

Dostáváme nervového specialistu Freuda, který léčí psychoterapií a řadu nemocí vykládá jako hysterickou simulaci; pak tradiční kliniky, internisty, kteří na ženský element ani na Freuda nevěří a všechno vykládají organicky (přitom se ani v tom moc nevyznají a jsou schopni sami nemoc nějak fyzikálně zavést – nebo dokonce psychicky indukovat?); pyšní se přitom svou

87 Anzieu (1975, 189–190) dospěl k hypotéze, že Irmě odpovídala „Anna Hammerschlag-Lichtheim“, vdova hned rok po svatbě s Rudolfem Lichtheimem. Narážka na podobnost jejího jména s „Ananas“ je ve Freudově poznámce pod čarou, ale aby věc anonymizoval, uvedl Freud, že podobnost příjmení, a ne křestního jména. Trimethylamin a Anna Lichtheim, to sedí výborně.

morálností při prohlídkách; nakonec zde ještě prosvítá speciální skupina gynekologů, nahlízejících do intimního tělesného nitra žen.

Klíčem k řešení všeho je z *kognitivního* hlediska TROJKA související nějak se sexuálním stykem (trimethylamin, divná ústní dutina). Ale nejen s ním: trojka je posvátné číslo, a zaznívá zde v nejrůznějších kontextech, prochází jimi, je za vším, a je také jiného druhu než ostatní, tak konkrétní materiál – je to prostě číslo. Dokonce by se dalo uvažovat, zda ostatní kontexty nejsou doplňovány na trojku jen proto, aby ji vyjádřily, naplnily, a ona se tak mohla oprávněně zjevit jako jejich „řešení“.

Protože jde o Freuda, mohli bychom zkusit spekulovat, co trojka řeší z hlediska jeho učení. V roce 1895 píše svůj *Entwurf einer Psychologie*, kde rozlišuje tři systémy neuronů, na inputu ty smyslové (φ), pak ty paměťové (ψ) a nakonec ty vnímací, s vědomím spojené (ω); v *Traumdeutung* samém (1900) už operuje s první trojčlennou topikou (nevědomí, předvědomí, vědomí); i když v roce 1895 není oidipovský komplex ještě formulován, tak tím, že Freud hovoří, byť asi později, pro sen o *infantilních zdrojích* (které paradoxně ve *vzorovém* snu absentují), může zde být trojkou zachycena právě *infantilní* triáda *otec-matka-dítě*. A konečně je také záhodno připojit, že v symbolickém výkladu Freud později považuje trojku za výraz pro mužský genitál, penis s varlaty.⁸⁸ Právě ten Irmě a její přítelkyni, oběma mladým vdovám, bolestně chybí.

Z *pragmatického* hlediska je zjevné, že si zde Freud vyrovnává účet jednak s pacientkou, ale jinak hlavně s Ottou za jeho nevhodnou a jím samým neodžitou poznámku z předchozího dne a že i nějak zesměšňuje dr-a M., před nímž se musel obhajovat zprávou psanou večer. Ale toto pragmatické hledisko mi připadá ve srovnání s posvátnou trojkou banálně povrchní, a nakonec ne tak podstatné.

Pak se ovšem nabízí, zda mezi těmito dvěma rovinami snu neprobíhá nějaká diskuse: neříká ta trojková něco jako, že na té druhé, nějak každodenní, vlastně nezáleží? Že hlavní jsem já, ta trojka? Jak to myslím: podstatný mi připadá fakt, že trojka, „řešení“ snu, už byla předtím vyjádřena v nejrůznějších trojicích: sen má tak úžasnou, jaksi *fraktální* kompozici, strukturu a ukazuje ohromné vzepětí snové práce. To je základní poučení, ukazující, že sen nesmíme podceňovat, nýbrž pohlížet na něj jako na umělecké dílo (kterého bychom za bdění vůbec nebyli schopni).

Vraťme se nyní k Freudovu vlastnímu výkladu.

88 Viz např. v *Přednáškách k úvodu do psychoanalýzy* (SP 11, 132): „Především je pro mužské pohlavní ústrojí jako celek symbolicky závažné posvátné číslo 3.“

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Injekce Irmě a interpretační delirium v psychoanalýze. Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.